

LO in bovenbouw vo

Trendanalyse voor lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

LO in bovenbouw vo

Trendanalyse voor lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs

Maart 2012

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2012 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Berend Bouwer, Dic Houthoff & Ger van Mossel

Informatie

SLO

Afdeling: vo tweede fase

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 661

Internet: www.slo.nl

E-mail: tweedefase@slo.nl

AN: 3.5701.485

Inhoud

Voorwoord	5
Samenvatting	7
1. Inleiding	11
2. Kenmerken van respondenten	13
3. Aantal en duur van lessen LO	17
4. Programma	21
5. Didactiek	29
6. Doelstellingen	33
7. Evaluatie en beoordeling	37
8. Successen, tekortkomingen en verbeterpunten	43
Bijlage Verslag expertmeeting	49

Voorwoord

Na de invoering van de tweede fase in de bovenbouw van havo en vwo in 1998 heeft SLO in opdracht van het ministerie van OCW met enige regelmaat vakdossiers gemaakt. Hierin werd de stand van zaken over een beoogde onderwijsvernieuwing –soms in algemene zin, soms per vak- beschreven. Dat het maken van vakdossiers steeds minder aan de orde is, wil echter niet zeggen dat SLO niet langer geïnteresseerd is in vakontwikkeling in de verschillende onderwijstypen. Integendeel, vanaf 2012 gaat SLO meer aandacht besteden aan het volgen van trends en ontwikkelingen in allerlei vakken en leergebieden. Op basis van die analyses kunnen we impulsen geven aan curriculumontwikkeling in de breedste zin van het woord. Deze brochure beschrijft een vooronderzoek naar de stand van zaken en trends bij lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Hiermee lopen wij vooruit op die ontwikkeling naar meer aandacht voor trendanalyse.

De eerste signalen die wezen op de behoefte aan een dergelijke trendanalyse kwamen voort uit de vaak informele contacten van het SLO-team bewegingsonderwijs en sport (in netwerken, op studiedagen) met docenten in het voortgezet onderwijs. Op die signalen hebben we stap voor stap doorgevraagd.

Intussen is SLO in een docentennetwerk 'Opbrengstgericht werken bij LO in de tweede fase' alvast aan de slag gegaan met het ontwikkelen van praktische vernieuwingsvoorstellen onder de titel '*LO Excellent*', mogelijkheden voor docenten om leerlingen uit te dagen uit te blinken en het beste uit zichzelf te halen bij LO.

De opbrengsten van de webenquête en van het netwerk zijn opnieuw voorgelegd aan de groep die ook bij de voor-resonans betrokken was. Daarmee was de cirkel naar het werkveld rond.

Gedurende dit proces heeft een groot aantal docenten, opleiders en andere experts met groot enthousiasme een belangrijke bijdrage geleverd aan deze analyse door deel te nemen aan de webenquête en door kennis en ervaring met ons te delen. Daar zijn we hen zeer dankbaar voor.

Uiteraard zijn er nog vragen onbeantwoord gebleven. We weten niet van elke school, op detailniveau, hoe lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs vorm krijgt, maar we zijn door het onderzoek wel veel wijzer geworden. Dat is een prima uitgangspunt voor een hernieuwde impuls voor vakontwikkeling die –zo blijkt uit dit onderzoek- dringend gewenst is.

We hopen van harte dat dit onderzoek daartoe ook voor anderen een goede aanzet zal zijn en dat docenten/vaksecties LO, de lerarenopleidingen lichamelijke opvoeding en de KVLO samen met SLO de uitdaging aan willen gaan om een flinke impuls te geven aan lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

Berend Brouwer (projectleider)

Samenvatting

Deze brochure is het verslag van een gefaseerde trendanalyse voor het vak lichamelijke opvoeding in het gemeenschappelijke deel van de examenprogramma's voor vmbo, havo en vwo. Het gehele onderzoek bestond uit vier fasen: verkennende interviews, docentenpanels, een webenquête en een resonansbijeenkomst. In dit rapport vindt u de opbrengsten van de fasen drie en vier. Parallel aan het onderzoek functioneerde een docentennetwerk rond de vernieuwing van het programma LO in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. De resultaten uit het onderzoek worden in dit rapport ook afgezet tegen de opbrengsten uit dat netwerk.

In hoofdstuk twee worden de kenmerken van de respondenten op een rij gezet. De spreiding naar leeftijd, opleidingsplaats, ervaring in het onderwijs en in schooltype is voldoende om te mogen zeggen dat de groep respondenten een redelijke afspiegeling vormt van de totale populatie. Wel is er sprake van zelfselectie van de respondenten, omdat deelname aan de webenquête vrijwillig was.

In hoofdstuk drie kijken we naar de hoeveelheid lessen lichamelijke opvoeding die in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs worden gegeven. Het aantal ingeroosterde lessen LO per week is op het grootste deel van de scholen conform het gewenste aantal. Als lessen echter worden vertaald naar contacttijd in klokuren, blijkt dat twee op de tien scholen voor havo en vwo niet de minimale eis haalt van het maken van 90 procent van de wettelijke studielast in de vorm van contacttijd. De situatie op het vmbo lijkt rooskleuriger dan die voor havo en vwo.

Hoofdstuk vier gaat over het programma. Bij een ruime meerderheid van de scholen is het programma LO minstens voor een deel gebaseerd op het examenprogramma. De examenprogramma's bieden daar voldoende steun en ruimte voor. Leerlingen hebben slechts weinig invloed op dat programma.

Uit de cijfers wordt duidelijk dat docenten nog niet tevreden zijn met de manier waarop zij invulling geven aan het examenprogramma. Ze willen een betere aansluiting op het examenprogramma, meer invloed van leerlingen, meer variatie, verdere verbreding van het programma en meer verdieping in de onderdelen, meer keuzemogelijkheden voor leerlingen en explicietere aandacht voor bewegen en gezondheid en voor bewegen en samenleving, ook vertaald in eisen qua kennis en inzicht.

Veel scholen hebben een extra aanbod voor sportief geïnteresseerde leerlingen. Slechts 36% van de scholen geeft aan geen LO2, BSM, SDV of sportklassen aan te bieden en ook geen sportaccent of Topsport Talent (LOOT) school te zijn.

Van de deelnemende scholen heeft 63% een apart sportoriëntatieprogramma, dat vooral in het examenjaar wordt uitgevoerd. Dat programma wordt in veel gevallen samen met externe sportaanbieders gedaan en scholen (vooral vmbo-scholen) houden dat programma zo goedkoop mogelijk voor de leerlingen. Onbekend is in hoeverre er in deze programma's expliciete aandacht is voor het sportkeuzeproces bij de leerlingen. Docenten geven aan vaker dan nu het geval is deel te willen nemen aan buitenschoolse sportcompetities.

Hoofdstuk vijf gaat over didactiek. In hoeverre zijn de met de invoering van het studiehuis in de tweede fase havo/vwo en bij de invoering van het vmbo gegeven onderwijskundige idealen bij LO tot hun recht gekomen? Dan gaat het om zaken als het bevorderen van meer

zelfstandigheid bij leerlingen, aandacht voor kennis verwerven als proces, vaardigheden met betrekking tot leren leren en leren kiezen en een betere doorstroming naar vervolgonderwijs. Uit de cijfers blijkt dat de collega's meer invloed willen geven aan leerlingen. Docenten lijken te streven naar een situatie waarin de leerlingen zich meer betrokken voelen bij de gang van zaken tijdens de lessen. De mate waarin leerlingen invloed hebben, verschilt per schooltype. Hoe lager het onderwijsniveau, hoe vaker de docent de lesactiviteiten en de leermiddelen en materialen bepaalt. Docenten willen af en toe anderen betrekken bij het verzorgen van lessen. Docenten zien dat als een verrijking en aanvulling. Docenten willen verder over een gevarieerder aanbod aan beweegaccommodaties beschikken. Van alle respondenten gebruikt één op drie een lesmethode. Wij bedoelden daarmee een methode in materiële vorm, zoals een boek of een cd / dvd. Opmerkelijk is dat 53 procent zegt een eigen / zelfontwikkelde methode te gebruiken. Vmbo-docenten geven aan vaker een methode te gebruiken dan havo/vwo-docenten.

Hoofdstuk zes gaat over de doelstellingen voor lichamelijke opvoeding. Het accent ligt voor het aspect 'bewegen verbeteren' duidelijk op 'op eigen niveau beter worden' en op 'genieten van wat je kunt' (meer voor vmbo). Toch nog de helft van de docenten zegt te proberen leerlingen een vooraf geformuleerd niveau te laten halen. Docenten hebben weinig behoefte om daar veel aan te veranderen.

Docenten vinden het belangrijk dat leerlingen het bewegen samen leren regelen. Op alle aspecten daarvan willen docenten verbeterlagen maken. Op dit punt zijn geen eenduidige verschillen tussen de onderwijstypen.

Docenten hechten minder belang aan gezondheidszaken dan aan andere doelstellingen. Zij lijken daarbij het beïnvloeden van de fitheid van de leerlingen belangrijker te vinden dan het leren over gezondheid en gezond bewegen. Dat is opmerkelijk omdat in het examenprogramma een domein Bewegen en gezondheid staat dat gaat over trainingsprincipes (en niet over het verbeteren van de fitheid van leerlingen of over het trainen).

Het aspect 'bewegen beleven' heeft veel aandacht van docenten en dat moet zo blijven.

Naast de doelstellingen die expliciet in het examenprogramma worden vermeld, kent LO nog andere doelstellingen. Die krijgen van docenten veel aandacht en moeten in de toekomst nog meer aandacht krijgen. Onduidelijk is op welke wijze deze doelstellingen in de praktijk feitelijk worden gerealiseerd.

Hoofdstuk zeven gaat over evaluatie en beoordeling. Beoordelen is hoofdzakelijk het domein van de docent en dat blijft het ook, zeker waar het gaat om het rapport. Andere beoordelingsvarianten krijgen af en toe een kans. Docenten willen wel graag dat leerlingen een grotere rol gaan spelen bij het beoordelen van zichzelf en elkaar tijdens de les en bij het bepalen van de beoordelingscriteria.

Aanwezigheid, inzet en prestaties zijn de belangrijkste aspecten die mee tellen voor het eindoordeel voor het Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA). Docenten zijn overwegend tevreden met de manier waarop het nu op school geregeld is. Mondelinge en schriftelijke reflectie telt slechts in geringe mate mee voor het PTA. De eisen voor het PTA zijn doorgaans duidelijk geformuleerd en met de leerlingen gecommuniceerd.

Het laatste hoofdstuk ten slotte behandelt de successen en de tekortkomingen voor lichamelijke opvoeding en de verbeterpunten die docenten aangeven. Verbeterpunten op sommige scholen zijn vrijwel altijd ook de successen van andere scholen. Genoemd worden: een beter en gestructureerder programma met meer variantie en keuzemogelijkheden voor leerlingen, speciale programma's voor minder bewegingsbegaafde leerlingen en betere randvoorwaarden qua accommodaties en materialen.

Successen die docenten graag zo willen houden zijn de prettige omgang met en tussen de leerlingen, de grote zelfstandigheid en regelbekwaamheid van leerlingen, veel speciale evenementen en het plezier waarmee leerlingen naar de lessen komen.

In de expertmeeting waar de uitkomsten van de enquête werden voorgelegd aan docenten en opleiders werden enkele punten uit het onderzoek benadrukt. Ten eerste lijkt het er op dat de programma's op scholen erg op variatie geordend zijn. Volgens de experts zou het goed zijn toe te werken naar duidelijkere eisen. Ten tweede is het gewenst dat leerlingen meer uitgedaagd worden om bij lichamelijke opvoeding het beste uit zichzelf te halen. In het docentennetwerk wordt gesproken over 'LO Excellent'. En ten slotte zouden vaksecties geholpen zijn met een set aan tools en voorbeelden van *best practice* om hun eigen vakwerkplan door te lichten en te herzien. Zij zouden op school de ruimte moeten krijgen voor deze vorm van vakontwikkeling.

Conclusies

Alles overziend kunnen we zeggen dat er bij lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs zeker successen te vieren zijn. Alleen niet op alle scholen. De deelnemende scholen hebben ongeveer evenveel successen als knelpunten (en daaruit voortvloeiende verbeterpunten) genoemd. Op veel scholen valt er dus nog wel wat te verbeteren. Volgens de geraadpleegde experts zijn scholen gebaat bij een aantal tools en voorbeelden van *best practice* om de door hen gewenste vakontwikkeling te ondersteunen. Voor die vakontwikkeling zouden vaksecties op school gefaciliteerd dienen te worden. Bovendien is er aandacht nodig voor de randvoorwaarden (lestijd en accommodaties) die nodig zijn om een goed programma te kunnen realiseren.

De deelnemende docenten hebben aangegeven dat zij leerlingen graag meer invloed willen geven op de lessen LO, dat zij leerlingen daar meer bij willen betrekken en ook meer willen uitdagen om het beste uit zichzelf te halen. De geraadpleegde experts menen dat daartoe duidelijkere eisen aan leerlingen mogen worden gesteld dan nu soms het geval lijkt te zijn. De in het docentennetwerk opgestarte discussie over manieren om alle leerlingen meer te laten excelleren voor LO verdient een structureel vervolg. Dat zou bij voorkeur in goede samenwerking tussen SLO, lerarenopleidingen en KVLO moeten gebeuren.

1. Inleiding

SLO, nationaal expertisecentrum voor leerplanontwikkeling, heeft in opdracht van het ministerie van OCW een onderzoek naar de stand van zaken verricht naar het vak lichamelijke opvoeding /bewegingsonderwijs in de bovenbouw van havo/vwo en vmbo. Het onderzoek maakt deel uit van de ambitie van SLO om een bijdrage te leveren aan de kwaliteit van LO.

Aanleiding voor dit onderzoek was de relatieve windstilte rond LO in de bovenbouw en de wens om te bepalen of er toch niet een bepaalde behoefte in het veld bestaat aan verdere ontwikkeling en ondersteuning. Parallel aan dit onderzoek is SLO een docentennetwerk 'Vernieuwing programma LO tweede fase havo/vwo' begonnen met de ontwikkeling van nieuwe initiatieven. De opbrengsten daarvan zijn, waar van toepassing, in deze trendanalyse verwerkt.

Windstilte rond LO in de bovenbouw

Dat we lange tijd weinig hoorden over LO in de bovenbouw kan een goed teken zijn. Het kan erop wijzen dat alles in orde is en dat LO zich in de tweede fase in alle rust ontwikkelt. Het examenprogramma LO wordt met veel elan uitgevoerd en docenten en leerlingen zijn er tevreden over.

Maar de rust kan ook anders worden geïnterpreteerd. Mogelijk heeft, omdat alle aandacht geconcentreerd was op BSM en LO2, de ontwikkeling van LO en LO1 stilgestaan of zelfs nooit van de grond gekomen. Misschien zijn docenten en leerlingen helemaal niet zo tevreden.

De waarheid is: we weten het niet. LO in de bovenbouw is gewoon een beetje uit beeld geweest. Welke ontwikkelingen hebben daar plaatsgevonden in de voorbije jaren? Welke knelpunten ervaren docenten en leerlingen? Welke successen kunnen we vieren? Een vakdossier voor LO is er al jaren niet meer geweest. Daarom heeft SLO het initiatief genomen om een onderzoek naar de stand van zaken naar LO in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs te doen. Dat doen we uit nieuwsgierigheid, maar ook om te kunnen bepalen welke behoefte er onder vakdocenten bestaat aan verdere ontwikkeling en aan ondersteuning bij die ontwikkeling.

Gefaseerde trendanalyse

Het onderzoek was verdeeld in vier fasen.

- In fase één hebben we enkele collega's geïnterviewd, om een eerste indruk te krijgen.
- In fase twee hebben we de resultaten voorgelegd aan een tweetal panels van collega's, één voor havo/vwo en één voor vmbo.
- Op basis van de panelgesprekken hebben we een aantal thema's gekozen voor een webenquête aan alle collega's in het werkveld. De enquête is in 2009 afgenomen. Alle scholen met een bovenbouw voor vmbo, havo of vwo zijn aangeschreven, 271 daarvan hebben meegedaan. In deze trendanalyse geven we in hoofdstuk twee tot met acht een overzicht van de belangrijkste resultaten.
- In fase vier zijn de resultaten van het onderzoek en de opbrengsten van het docentennetwerk besproken in een expertmeeting met deskundigen uit het werkveld, de opleidingen en de KVLO. In dit overleg zijn conclusies getrokken over de betekenis van de onderzoeksresultaten voor verdere vakontwikkeling en over de vormen van ondersteuning die daarbij gewenst zijn. In de bijlage staat hiervan een verslag.

Leeswijzer

De hoofdstukken van deze trendanalyse corresponderen met de opbouw van de webenquête. Hoofdstuk twee is een weergave van het eerste deel van de vragenlijst, waarin vragen gesteld werden over geslacht, opleiding en ervaring als docent, schooltype waarvoor de vragenlijst is ingevuld, omvang en aard van de school (regiofunctie of niet).

In hoofdstuk drie besteden we aandacht aan de lestijd. Hoeveel lessen worden er gegeven in de bovenbouw, hoe lang duren die lessen en hoe verhoudt zich dat tot de hoeveelheid studielast / contacttijd / lessen die volgens de wettelijke voorschriften gerealiseerd zou moeten worden? Ook kijken we of de school speciale mogelijkheden heeft voor leerlingen die veel van bewegen en sport houden.

Hoofdstuk vier gaat over de inhoud van het programma. Is dat gevarieerd, verdiepend of verbreedend? Komen alle domeinen uit het examenprogramma aan de orde? Hebben leerlingen keuzemogelijkheden? Is er een naschools sportaanbod, en zo ja, waaruit bestaat dat? Voor welke leerlingen is het bedoeld? Doet de school mee aan toernooien en evenementen? Is er een speciaal sportoriëntatie en -keuzeprogramma (SOK), en zo ja, van welke omvang, wanneer vindt het plaats, wat kost het, wie betaalt het en met wie wordt er samengewerkt?

Hoofdstuk vijf gaat over de inrichting en didactiek van het vak. Vragen die aan de orde komen zijn bijvoorbeeld: wie geven les in de bovenbouw, wordt er gebruikgemaakt van een methode en zo ja, welke? Waar worden de lessen gegeven. Wie bepaalt of bepalen de doelstellingen van het vak, de inhoud van de les, de leermiddelen die gebruikt worden en de beoordeling?

Hoofdstuk zes gaat nader in op de doelstellingen. Wat willen de docenten met hun leerlingen bereiken in de bovenbouw? Waar liggen de accenten in het examenprogramma? Worden er doelen nagestreefd die in het examenprogramma niet genoemd worden, met andere woorden, wat is het dominante vakconcept?

Hoofdstuk zeven gaat over evaluatie en beoordeling. Wie beoordeelt, wie bepaalt de criteria, en hoe ziet het Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA) eruit? Zijn er compensatiemogelijkheden, en herkansingen?

Hoofdstuk acht bespreekt het laatste deel van de vragenlijst. In dit deel hebben we gevraagd, via open vragen naar successen in het programma LO voor de bovenbouw, naar elementen waarop docenten trots zijn. Ook hebben we gevraagd naar knelpunten en tekortkomingen in het programma LO. Ten slotte wilden we graag weten wat de speerpunten zijn in de vakontwikkeling voor de komende periode.

In de grijze kaders staan opbrengsten van de docentennetwerken 'Vernieuwing programma LO tweede fase havo/vwo' en 'Kwaliteitsverbetering programma LO in de tweede fase havo/vwo'. Daarnaast wordt in een grijs kader de opbrengst van de expertbijeenkomst in verband gebracht met deze trendanalyse.

2. Kenmerken van respondenten

Nagenoeg alle scholen in Nederland met een bovenbouw voor vmbo, havo en vwo zijn benaderd om mee te doen aan het onderzoek. 271 scholen hebben de enquête ingevuld. In tabel 1a tot met 1l staan de kenmerken van de respondenten (geslacht, functie, afstudeerjaar en opleidingsinstituut, aantal (bovenbouw)lessuren LO en onderwijservaring) en enkele kenmerken van de school (aantal leerlingen in de bovenbouw, voedingsgebied van de school en schooltypen). De groep respondenten is een redelijke afspiegeling van de gehele docentenpopulatie als we kijken naar leeftijd, opleiding, geslacht en schooltype.

Tabel 1a Respondenten naar geslacht

Geslacht	N = 271	%
Man	194	71
Vrouw	77	28

Van de 271 respondenten die de hele webenquête hebben ingevuld zijn er 194 mannen en 77 vrouwen.

Tabel 1b Respondenten naar functie

Vaksectieleider	N = 271	%
Ja	109	40
Nee	162	60

Van hen heeft 109 de enquête ingevuld vanuit de rol als vaksectieleider.

Tabel 1c Respondenten naar opleidingsinstituut

ALO	N = 271	%
Amsterdam	48	18
Groningen	50	19
Den Haag	45	17
Tilburg	71	26
Zwolle/Arnhem	49	18
Anders	8	3

De verdeling over de diverse ALO's was goed gespreid. Afgestudeerden van de ALO/FSH Tilburg waren iets oververtegenwoordigd. Anders betekende in dit geval Akte J, CIOS, Spalo of opgeleid in de USA of in Suriname (IOL).

Tabel 1d Respondenten naar jaar van afstuderen

Jaar van afstuderen	N = 271	%	%
vóór 1970	5	2	
1970 – 1974	19	7	
1975 – 1979	27	10	
1980 – 1984	26	10	
1985 – 1989	17	6	
1990 – 1994	37	14	
1995 – 1999	24	9	
2000 – 2004	66	24	
2005 – 2009	50	19	

Meer jonge docenten hebben de enquête ingevuld. Dit komt wel overeen met de leeftijdsverdeling van alle docenten LO.

Tabel 1e Respondenten naar schoolgrootte

Schoolgrootte (aantal leerlingen)	N = 271	%
< 250	15	6
250 - 499	45	17
500 - 999	56	21
1000 - 1499	79	29
1500 – 1999	49	18
2000 >	27	10

We hebben gevraagd naar de omvang van de school, omdat schaalgrootte invloed zou kunnen hebben op het beleid met betrekking tot LO en de invulling van het vak.

Tabel 1f Respondenten naar omvang bovenbouw

Aantal leerlingen in de bovenbouw	N = 271	%
< 100	17	6
100 - 249	46	17
250 - 499	92	34
500 - 749	83	31
750 – 999	17	6
1000 >	16	6

We hebben gevraagd naar het aantal leerlingen in de bovenbouw. Uit deze cijfers blijkt dat weinig specifieke bovenbouwscholen aan het onderzoek hebben deelgenomen.

Tabel 1g Respondenten naar voedingsgebied school

De leerlingen van onze school komen vooral...	N = 271	%
Uit de directe omgeving van de school.	58	21
Uit de stad en de directe randgemeenten.	95	35
Uit de hele streek/wijde omgeving.	118	44

We hebben gevraagd naar de functie van de school c.q. de herkomst van de leerlingen. Komen zij uit de directe omgeving van de school of uit de wijde omgeving? Met andere woorden heeft de school een regiofunctie en moet rekening gehouden worden met reistijden voor leerlingen. Uit de enquête blijkt dat iets minder dan de helft een echte regiofunctie heeft en dat ruim 20 procent van de scholen een echte buurtschool is.

Tabel 1h Respondenten naar aantal lessen

Aantal lessen per week	N = 271	%
< 10	24	9
10 – 14	49	18
15 – 19	60	22
20 – 24	84	31
24 >	54	20

We hebben gevraagd naar het aantal lessen per week. De meeste respondenten geven tamelijk veel lessen per week. Sommigen zelfs heel veel (tot 32 lessen per week maximaal).

Tabel 1i Respondenten naar aantal lessen in de bovenbouw

Aantal lessen in de bovenbouw	N = 271	%
< 5	59	22
5 – 9	93	34
10 – 14	68	25
15 – 20	35	13
20 >	16	6

Ook hebben we gevraagd naar het aantal lessen in de bovenbouw. De respondenten geven, relatief gezien, meer les in de onderbouw dan in de bovenbouw.

Tabel 1j Respondenten naar aantal jaren ervaring

Aantal jaren ervaring in de bovenbouw	N = 271	%
< 5	69	26
5 – 9	71	26
10 – 14	46	17
15 – 20	18	7
20 – 24	13	5
25 – 29	14	5
30 – 35	25	9
35 >	15	6

Bijna de helft van de respondenten heeft tien of meer jaar ervaring in het lesgegeven in de bovenbouw.

Tabel 1k Het percentage respondenten naar schooltype waarvoor de vragenlijst is ingevuld

Schooltypen	N = 271	%
Gymnasium	72	27
Vwo/atheneum	148	55
Havo	150	55
Vmbo-t/gt	118	44
Vmbo-k/b	74	27
Vmbo-lwoo	65	24
Anders	5	2

Sommige docenten zijn werkzaam op een school met slechts één schooltype, bijvoorbeeld de bovenbouw van vmbo-t/gt. De meeste scholen kennen echter verschillende schooltypes, bijvoorbeeld vmbo-t/gt, havo en vwo.

Tabel 1l Het percentage naar schooltype (bovenbouw van vmbo en/of van havo/vwo) waarvoor de vragenlijst is ingevuld

Schooltypen (geclusterd)	N = 269	%
Vmbo	101	37
Havo/vwo	118	44
Vmbo en havo/vwo	50	19

Vervolgens hebben we de respondenten uit tabel 1i geclusterd naar vmbo, havo/vwo of een combinatie van vmbo/havo/vwo.

3. Aantal en duur van lessen LO

In opdracht van de Tweede Kamer deed de inspectie vo in 2010 (vijf jaar na invoering) onderzoek naar de effecten van het formeel afschaffen van de minimumlessentabel voor lichamelijke opvoeding in het voortgezet onderwijs. Formeel is er geen minimumtabel meer, maar in een toelichting bij het inrichtingsbesluit staat dat scholen wel gehouden zijn een acceptabele hoeveelheid onderwijstijd voor lichamelijke opvoeding aan te bieden en dat de situatie op 1 augustus 2005 daarbij als maatstaf geldt¹.

Voor de bovenbouw havo/vwo/gymnasium gelden voor de onderwijstijd ook nog andere, multi-interpretabele, richtlijnen. De wettelijke verplichting ten aanzien van de onderwijstijd wordt uitgedrukt in klokuren studielast, namelijk 120 klokuren voor de hele havo bovenbouw en 160 klokuren voor de gehele bovenbouw vwo en gymnasium. Over de verdeling onderbouw - bovenbouw in het vmbo zijn er geen aanvullende voorschriften.

In het examenbesluit (artikel 26) wordt alleen gesproken over de omvang van de studielast die gemiddeld nodig is om het examenprogramma te kunnen realiseren, niet over de wijze waarop deze in contacttijd moet worden vertaald. Het is dus in principe aan de school om te bepalen welk deel van die studielast wordt vertaald in contacttijd, in lessen en andere vormen van directe begeleiding door een docent. Meestal hanteert een school daar een vaste formule voor, bijvoorbeeld '50 procent van de studielast is contacttijd'.

Bij de invoering van de tweede fase is destijds voor het vak LO1, het reguliere vak in het gemeenschappelijke deel in havo/vwo, in een niet vastgelegd akkoord afgesproken dat 'contacttijd nagenoeg gelijk zou moeten zijn aan studielast'. Het argument is dat zelfstudie voor LO doorgaans niet heel zinvol is. Later is daar nog een andere, voor meerdere uitleg vatbare, eis aan toegevoegd, namelijk dat scholen verplicht zijn om een programma van zodanige omvang aan te bieden dat aan de minimale eisen van kwaliteit kan worden voldaan en wel tot in het examenjaar. De facto betekent dit allemaal dat de beslissing over de vertaling van studielast naar contacttijd aan de scholen is. In dit onderzoek gaan we in eerste instantie alleen uit van contacttijd. In de tabellen 2 en 3 beschrijven we respectievelijk het aantal ingeroosterde lessen LO per week en de hoeveelheid tijd per les.

¹ Letterlijk staat er nu in Artikel 6d van de Wet op het Voortgezet Onderwijs (die van kracht is per 1 augustus 2007): Onderwijs in lichamelijke opvoeding, bestaande uit praktische bewegingsactiviteiten, wordt gespreid verzorgd over alle leerjaren van het voortgezet onderwijs. Dit onderwijs vindt plaats gespreid over de schoolweken, in zodanige substantiële omvang en schooltijd dat wordt voldaan aan de eisen op het gebied van kwaliteit, intensiteit en variëteit van de bewegingsactiviteiten neergelegd in kerndoelen en examenprogramma's. Daarbij wordt uitgegaan van de situatie zoals die op 1 augustus 2005 voor het bewegingsonderwijs gold. In afwijking van de tweede volzin geldt voor het laatste leerjaar het voorschrift, dat het onderwijs in het eindexamenvak lichamelijke opvoeding niet eerder mag worden afgesloten dan in de maand december. (Bron: Staatsblad 2006 251 1)

Tabel 2 Verdeling van aantal lessen LO in de bovenbouw in procenten

Aantal lessen per week	Gymnasium			Atheneum			Havo	
	klas 4 %	klas 5 %	klas 6 %	klas 4 %	klas 5 %	klas 6 %	klas 4 %	klas 5 %
1	11	26	80	10	24	76	9	65
2	89	74	21	70	76	24	89	35
3				1	1		1	1
4							1	
5							1	

Aantal lessen per week	Vmbo g/t		Vmbo k/b		Lwoo	
	klas 3 %	klas 4 %	klas 3 %	klas 4 %	klas 3 %	klas 4 %
1	4	16	1	11	2	14
2	74	77	74	85	75	80
3	19	7	23	1	22	3
4	3		1	3		2
5					2	2

Uit tabel 2 blijkt dat het aantal lessen per week op het grootste deel van de scholen is conform het gewenste aantal contacturen. In havo, atheneum en gymnasium zit vrijwel 100 procent op één of twee lessen per week. In het vmbo verzorgen de meeste scholen twee lessen per week. In klas 3 geeft zo'n twintig procent van de scholen drie lessen per week.

Tabel 3 Verdeling van duur van één les LO in de bovenbouw in procenten

Tijd van één les (in minuten)	Gymnasium %	Atheneum %	Havo %	Vmbo-g/t %	Vmbo k/b %	Lwoo %
40	3	6	7	5	4	2
45	14	16	15	21	19	22
50	70	63	63	61	62	59
60	4	5	5	5	10	8
70	1	3	3	1		
75	3	3	3	7	4	6
80	1	1	1	1		
90	1	1	1			
100		1			1	2
105	3	1	1			

Er zit meer variatie in de tijd per les. Die varieert van 40 tot 105 minuten per les (zie tabel 3). Daarbij moet worden aangetekend dat 90 procent van de scholen lessen geeft van 40-50 minuten. De gemiddelde lesduur ligt op havo/vwo-scholen wat hoger dan op vmbo-scholen.

Verband met de wettelijke eisen ten aanzien van de minimale hoeveelheid lestijd

In de praktijk blijkt dat het aantal contacturen in de onderbouw samenhangt met het aantal uren LO in de bovenbouw. De eis van een minimale hoeveelheid lestijd geldt namelijk over de hele schoolperiode. De vastgestelde studielast voor gymnasium, atheneum en havo moet daarom worden omgerekend naar contacttijd. Als de studielast voor de bovenbouw zou worden verdeeld over contacttijd en zelfstudietijd zoals bij de andere vakken halveert de contacttijdtijd in de bovenbouw bijna. Dat zou dan wel weer betekenen dat er lestijd verschuift van bovenbouw naar onderbouw.

In dit licht bezien is het interessant om na te gaan in hoeverre de contacttijd in bovenbouw vo overeenkomt met de voorgeschreven hoeveelheid studielast.

Voor de vereiste studielast op het vmbo houden we, uitgaande van een enigszins normale verdeling binnen de minimum lessentabel, als ondergrens twee lessen van 50 minuten in zowel klas 3 als 4 aan. Omgerekend bij 40 lesweken is dat 133 klokuren voor de hele bovenbouw van vmbo.

Voor de vereiste studielast op gymnasium/atheneum en havo houden we de wettelijke hoeveelheid studielast aan, respectievelijk 120 en 160 klokuren. Dat komt nagenoeg overeen met een regulier rooster voor LO op havo en vwo. Een regulier rooster op havo bestaat uit twee lessen van 50 minuten in zowel klas 4 en 5. Omgerekend bij 40 lesweken is dat 133 klokuren [= (2+2) x 50 x 40/60] voor de gehele bovenbouw van havo. Een regulier rooster op vwo bestaat uit twee lessen van 50 minuten in klas 4-vwo en 5-vwo, twee lessen van 50 minuten in 5-vwo en 1 les van 50 minuten in 6-vwo². Omgerekend is dat bij 40 lesweken 167 klokuren [= (2+2+1) x 50x40/60] voor de gehele bovenbouw van vwo.

Van alle scholen uit de onderzoekspopulatie hebben we voor LO in de bovenbouw vo de omvang in contacttijd berekend. In tabel 4 staat de verdeling van de hoeveelheid contacttijd over de schooltypen in procenten.

Tabel 4 Verdeling van contacttijd voor LO in de bovenbouw in procenten

Omvang studielast in klokuren	Gymnasium %	Atheneum %	Havo %	Vmbo g/t %	Vmbo k/b %	Lwoo %
67			1			
80			6	1		
90			12	3	1	2
93			1			
100		1	40	4	3	3
107		1	3	4	4	2
120	3	4	6	14	15	18
133	16	18	24	43	44	44
140			1	1		
150	13	15	1	4	4	5
160	3	3	1	3	8	7
167	45	36	1	15	15	13
180	3	1		3		2
187		1	1			
200	16	17	1	3	4	5
233		1	1	1		
240		2			1	
280	1	1				
300						2

Legenda

	= contacttijd < 90% van vereiste studielast
	= contacttijd = 90 - 100% van vereiste studielast
	= contacttijd ≥ 100% van vereiste studielast

² Eén les over het gehele leerjaar wordt meestal ingeroosterd als twee lessen in de eerste helft van het schooljaar.

Tabel 4 leidt tot verrassende inzichten. In de eerste plaats valt op dat een deel van alle schooltypen niet voldoet aan de vereiste studielast. 32 procent van de gymnasia, 39 procent van de athenea, 63 procent van de havo's, 27 procent van de vmbo-gtl-afdelingen, 23 procent van de vmbo-kb-afdelingen en 24 procent van het lwoo haalt de vereiste studielast niet, althans niet in de vorm van contacttijd (zie grijze kaders in tabel 4).

Rekenen met zelfstudietijd voor bewegingsonderwijs is, zoals eerder gezegd, maar zeer beperkt zinvol. Het is realistischer om uit te gaan van de eis dat 'studielast nagenoeg gelijk staat aan contacttijd'. Als we ervan uitgaan dat 90 procent van de studielast gemaakt moet worden in de vorm van contacttijd, dan komt 19 procent, 23 procent en 20 procent van respectievelijk gymnasium, atheneum en havo niet aan de minimale eis (zie donker grijze kaders in tabel 4). Hierbij wordt ook nog uitgegaan van 40 lesweken, een aantal dat in de praktijk, en zeker in de examenklassen, meestal niet wordt gehaald.

Voor het vmbo hoeven we deze omrekening van studielast naar contacttijd niet te doen. De cijfers voor het vmbo zijn in die zin harder, omdat daar niet wordt gerekend in studielast maar in gegeven lessen. 120 klokuren in klas 4 is acceptabel bij uitval van de nodige weken door examens. De situatie op het vmbo lijkt daarmee rooskleuriger dan die voor havo en vwo.

Ten slotte, de cijfers hierboven zijn alleen gebaseerd op de regulier ingeroosterde lessen. Het zou kunnen zijn dat de tijd die in SOK-programma's, sportdagen, et cetera, gaat zitten niet is meegerekend. Dat is tegelijk een manier om het tekort aan lestijd in de bovenbouw te compenseren.

4. Programma

De vragen in de enquête richten zich op de hoofdlijnen van het examenprogramma voor LO. Is er een sportoriëntatie en -keuzeprogramma (SOK)? Is het programma gebaseerd op het geldende examenprogramma? Is het bovenbouwprogramma vooral verdiepend of verbredend? Is de opbouw van het programma gevarieerd en modulair van opzet? Zijn er keuzemogelijkheden voor leerlingen en wat is de invloed van leerlingen? Andere vragen hebben betrekking op een onderwijsaanbod voor sportieve leerlingen en buitenschoolse sportactiviteiten.

LO en het examenprogramma

50 procent van de collega's geeft aan dat het examenprogramma hen voldoende houvast gaf bij het ontwerpen van het programma LO in de bovenbouw. Voor 43 procent geldt dat deels, voor 7 procent is dat niet het geval.

Van alle respondenten vindt 67 procent dat het examenprogramma hen voldoende ruimte voor eigen invulling van het programma LO op school biedt, voor 29 procent is dat deels het geval en 4 procent vindt niet voldoende ruimte voor eigen inbreng in het examenprogramma.

27 procent van de collega's kent de eindtermen wel, 64 procent kent ze globaal en 8 procent geeft aan de eindtermen niet te kennen.

Tabel 5 Het programma LO in de bovenbouw

Het programma LO in de bovenbouw...	Ja %	Deels %	Nee %
Is gebaseerd op het nieuwe examenprogramma LO			
Feitelijke situatie nu	27	59	13
Gewenste situatie	54	42	4
Wordt in overleg met de leerlingen bepaald			
Feitelijke situatie nu	2	35	63
Gewenste situatie	6	63	31
Is erg gevarieerd			
Feitelijke situatie nu	58	42	0
Gewenste situatie	90	9	0
Bevat onderdelen die in de onderbouw niet aan bod zijn geweest			
Feitelijke situatie nu	55	38	7
Gewenste situatie	68	28	4
Is sterk verdiepend op een beperkt aantal onderdelen			
Feitelijke situatie nu	22	58	20
Gewenste situatie	54	42	4
Bevat veel keuzemogelijkheden voor leerlingen			
Feitelijke situatie nu	29	44	26
Gewenste situatie	56	41	3
Is modulair van opzet			
Feitelijke situatie nu	34	32	34
Gewenste situatie	51	35	14
Bevat een expliciet deel over trainingsprincipes			
Feitelijke situatie nu	30		70
Gewenste situatie	68		32
Bevat ook het maken van een eigen trainingsprogramma			
Feitelijke situatie nu	16		84
Gewenste situatie	58		42
Bevat eisen ten aanzien van kennis en inzicht			
Feitelijke situatie nu	27	56	18
Gewenste situatie	42	53	4
Bevat een apart onderdeel 'bewegen en samenleving'			
Feitelijke situatie nu	15	26	59
Gewenste situatie	31	46	23

Uit de cijfers van tabel 5 wordt duidelijk dat docenten nog niet tevreden zijn over de manier waarop zij invulling geven aan het examenprogramma. Ze willen een betere aansluiting op het examenprogramma, meer invloed van leerlingen, meer variatie, verdere verbreding en meer verdieping in de onderdelen, meer keuzemogelijkheden voor leerlingen en explicietere aandacht voor bewegen en gezondheid en voor bewegen en samenleving, ook vertaald in eisen qua kennis en inzicht. Een aantal vragen dient zich aan.

Is hier sprake van sociaal wenselijke antwoorden? Was de wijze van vragen te suggestief in een bepaalde richting? Wat stelt men zich voor bij al deze aspecten? Het antwoord op deze vragen vraagt om vervolgonderzoek omdat de huidige gegevens hierover geen uitsluitend geven. Vragen die hierin aan de orde zouden moeten komen zijn bijvoorbeeld; geldt dit voor docenten van alle schooltypen op een vergelijkbare manier? Of liggen de wensen/problemen bijvoorbeeld vooral in het vmbo of juist in havo/vwo?

Tussen de verschillende schooltypen is er een aantal verschillen (niet in tabel). Vmbo-scholen geven vaker aan dat het programma is gebaseerd op het nieuwe examenprogramma van LO in de bovenbouw (46%) dan havo/vwo-scholen (27%). Daarentegen geeft een groter deel van de vmbo-scholen (21%) aan dat zij zich niet baseren op het examenprogramma van LO in de bovenbouw. Van de havo/vwo-scholen zegt tien procent zich niet op het examenprogramma te baseren. 51 procent van de havo/vwo-scholen en 36 procent van de vmbo-scholen geeft aan dat het huidige examenprogramma voldoende houvast biedt. Aan de ene kant zijn er vmbo-scholen die zich wel aan het examenprogramma houden, aan de andere kant doet een deel van de vmbo-scholen dat niet. Bij havo/vwo-scholen zijn de verschillen minder groot. Havo/vwo-scholen houden zich vaker aan het examenprogramma. Een mogelijke verklaring is dat een aantal vmbo-scholen meer rekening houdt met de wensen van hun leerlingen dan havo/vwo-scholen.

Twee derde van de vmbo-scholen geeft aan dat het programma erg gevarieerd is, voor ruim de helft van de havo/vwo-scholen (54%) is dat het geval (niet in tabel). Bijna zes van de tien havo/vwo-scholen geeft aan dat het programma modulair van opzet is. Voor vmbo-scholen geldt dat voor vier van de tien scholen. Havo/vwo-scholen bieden vaker een lessenreeks in dezelfde activiteit aan dan vmbo-scholen. Vmbo-scholen bieden vaker op zichzelf staande lessen aan.

Vier van de tien havo/vwo-scholen besteedt expliciet aandacht aan trainingsprincipes en op één op de vier havo/vwo-scholen maken leerlingen een eigen trainingsprogramma (niet in tabel). Havo/vwo-scholen stellen vaker eisen aan kennis en inzicht en besteden meer aandacht aan het onderdeel bewegen en samenleving dan vmbo-scholen. Havo/vwo-docenten vinden het belangrijker om expliciet aandacht te besteden aan kennis en inzicht en bewegen en samenleving dan vmbo-docenten.

Onderwijsaanbod voor sportieve leerlingen

We hebben gevraagd of de school speciale mogelijkheden biedt aan leerlingen die een bijzondere interesse hebben in sport. Het zou immers kunnen dat de resultaten voor de hele enquête enigszins vertekend zijn als er relatief veel *sportminded* scholen of docenten mee doen. Een *reality-check* dus. De resultaten daarvan staan in tabel 6.

Tabel 6 Aantal scholen in procenten met speciale mogelijkheden voor sportgeïnteresseerde leerlingen

<i>Wij bieden onze leerlingen op school (meerdere antwoorden mogelijk)</i>	%
Sportklassen in de onderbouw	25
Sport, Dienstverlening & Veiligheid (VMBO)	12
LO2 in VMBO	20
Bewegen Sport en Maatschappij (BSM in havo/vwo)	26
Wij zijn een sportactieve school	29
Wij zijn een LOOT-school	6
Geen van deze mogelijkheden	36

Hierbij moet worden aangetekend dat scholen uit meerdere antwoordmogelijkheden konden kiezen. De verdeling is een redelijke afspiegeling is van de totale populatie aan scholen, zodat de resultaten op basis van alleen deze gegevens niet op voorhand vertekend lijken te zijn.

In tabel 7 staat het percentage scholen met sportklassen in de onderbouw afgezet tegen de verschillende schooltypen waarvoor de vragenlijst is ingevuld. De resultaten van deze tabel, waarin verschillen tussen onderwijstypen worden vergeleken, zijn in kolompercentages weergegeven. Kolommen tellen (meestal) op tot 100 procent. Resultaten van de verschillende onderwijstypen worden steeds vergeleken met het percentage in de kolom 'totaal'.

Vmbo-scholen hebben in verhouding vaker sportklassen (33%) in de onderbouw dan havo/vwo-scholen (24%) en scholen met zowel vmbo als havo/vwo (14%).

Tabel 7 Aantal scholen in procenten met sportklassen in de onderbouw naar schooltype

	Totaal (n = 266)	Vmbo (n = 99)	Havo/vwo (n = 117)	Vmbo en havo/vwo (n = 50)
Sportklassen in onderbouw	%	%	%	%
Ja	26	33	24	14
Nee	74	67	76	86

In tabel 8 staat het percentage sportactieve scholen naar schooltype waarvoor de vragenlijst is ingevuld. Sportactief gecertificeerde scholen komen vaker voor op scholen met een vmbo-afdeling dan op scholen met alleen een havo/vwo-afdeling.

Tabel 8 Aantal sportactieve scholen in procenten naar schooltype

	Totaal (n = 266)	Vmbo (n = 99)	Havo/vwo (n = 117)	Vmbo en havo/vwo (n = 50)
Sportactieve scholen	%	%	%	%
Ja	29	30	26	34
Nee	71	70	74	66

Sportoriëntatie

Van de deelnemende scholen heeft 63 procent wel en 37 procent geen apart sportoriëntatieprogramma (zie tabel 9). Van de scholen die wel zo'n programma aanbieden doet 90 procent dat in de examenklas en 34 procent in de voorexamenklas. Er zijn dus ook scholen waarbij het sportoriëntatieprogramma zich over meerdere leerjaren uitstrekt. Een interessante vervolgvraag is hoe die 37 procent van de scholen sportoriëntatie wel realiseert. Doen ze dat niet en als dat zo is, waarom niet?

Tabel 9 Sportoriëntatieprogramma's

Sportoriëntatieprogramma's	N = 271, resultaten in %		
Wij hebben een apart sportoriëntatieprogramma	Ja	Nee	
	63	37	
Dat programma doen we	In examenklas	In voorexamenklas	
	90	34	
Dat programma doen we	Zelf	Samen met externe sportaanbieder	We laten het helemaal extern uitvoeren
	3	83	15
Voor dat programma moeten de leerlingen betalen	Niets	Facultatief	Verplicht
	31	28	40
De leerlingen betalen per jaar	< € 40	€ 40 – 60	> € 60
	85	10	5

In tabel 10 staat het percentage scholen met een apart sportoriëntatieprogramma afgezet naar schooltype waarvoor de vragenlijst is ingevuld. Havo/vwo-scholen hebben vaker een apart sportoriëntatieprogramma dan vmbo-scholen.

Een verklaring hiervoor is dat havo/vwo-leerlingen één of twee extra leerjaren les in LO krijgen. Het havo/vwo- programma biedt meer ruimte voor sportoriëntatie en -keuze. Een andere verklaring is dat havo/vwo-leerlingen meer ruimte krijgen om zelfstandig, buiten het eigen klassenverband, te kiezen voor allerlei sportactiviteiten. Vmbo-scholen zoeken eerder de pedagogische setting van de eigen klas.

De omvang van het sportoriëntatieprogramma varieert heel sterk. Van één blok van één uur tot maximaal 25 blokken en 100 klokuren (niet in tabel)! De meeste scholen (83%) doen het programma samen met externe sportaanbieders of laten het helemaal extern uitvoeren (15%).

Op 31 procent van de scholen hoeven leerlingen niets te betalen voor het sportoriëntatie en keuzeprogramma (SOK), op 28 procent van de scholen kan dat wel (vermoedelijk als ze onderdelen willen volgen die duurder zijn, ze kunnen dan ook kiezen voor gratis onderdelen) en op 40 procent van de scholen zijn de leerlingen verplicht om een bijdrage te betalen. Die bijdrage is doorgaans niet heel hoog: 85 procent van de scholen vraagt maximaal € 40,= van hun leerlingen. Maar op vijftien procent van de scholen kan de bijdrage oplopen tot meer dan € 40,= en in vijf procent van de gevallen zelfs tot meer dan € 60,=.

In tabel 10 en 11 staan verschillen in sportoriëntatie tussen scholen die de vragenlijst hebben ingevuld voor vmbo en havo/vwo apart en voor alle schooltypen samen. Havo/vwo-scholen werken vaker samen met externe sportaanbieders dan vmbo-scholen (tabel 10). Havo/vwo-leerlingen betalen in verhouding vaker een extra bijdrage dan vmbo-leerlingen (tabel 11).

Tabel 10 Aantal scholen in procenten met een apart sportoriëntatieprogramma naar schooltype

	Totaal	Vmbo	Havo/vwo	Vmbo en havo/vwo
Apart sportoriëntatieprogramma	(n = 266)	(n = 99)	(n = 117)	(n = 50)
	%	%	%	%
Ja	63	49	74	68
Nee	37	51	26	32

Tabel 11 Het aantal scholen in procenten met een extra bijdrage van leerlingen voor het sportoriëntatie en –keuzeprogramma naar schooltype

	Totaal	Vmbo	Havo/vwo	Vmbo en havo/vwo
	(n = 166)	(n = 47)	(n = 86)	(n = 33)
Extra bijdrage voor SOK	%	%	%	%
verplicht	40	21	51	39
keuze	28	19	28	42
geen	31	60	21	18

De hierboven genoemde cijfers geven geen informatie over de manier waarop het sportoriëntatieprogramma inhoudelijk wordt gerealiseerd. We weten niet of leerlingen aanvullende informatie krijgen over een activiteit over bijvoorbeeld veiligheid, de context van de activiteit, de kosten als je zo'n sport zou gaan doen, etc. Ook weten we niet of aan leerlingen vooraf en achteraf wordt gevraagd om te reflecteren op het hele proces. Bijvoorbeeld, "Waarom kies ik voor een bepaalde activiteit en heeft mijn keuze opgeleverd wat ik er van verwacht had?" Is het kortweg alleen S, SO of echt SOK?

Docetennetwerk 'Vernieuwing programma LO tweede fase havo/vwo'

In een docetennetwerk 'Vernieuwing programma LO tweede fase havo/vwo' was SOK één van de onderwerpen. Een goed SOK-programma werd door alle deelnemers als een belangrijke pijler van een goed programma LO gezien. In de bijeenkomsten werden daarom allerlei praktische tips om zo'n programma in te richten uitgewisseld. De deelnemende docenten constateerden verder dat de manier waarop leerlingen kiezen niet past bij de doelen van een SOK-programma. Leerlingen kiezen veelal op basis van wat hun vrienden kiezen in plaats van op basis van een weloverwogen relatie tussen de aard van de activiteiten (op welke kwaliteiten wordt vooral een beroep gedaan, in welke context vindt de activiteit plaats?) en hun eigen sportvoorkeuren, sportmotieven en sportieve kwaliteiten. Op hun scholen hebben docenten daarom geëxperimenteerd met alternatieve aanpakken. Op één school werd het SOK-programma voorafgegaan door een soort kennismakings-sportmarkt waar de leerlingen met alle onderdelen uit het beoogde programma kort konden kennismaken en op basis van hun reflectie daarop konden kiezen aan welke onderdelen zij in het SOK-programma wilden meedoen. Op een andere school werd al in klas 2 een programma 'Jouw tak van sport' aangeboden waarin leerlingen gedurende een bepaalde periode moesten kiezen voor een sport die dan ergens op locatie door externe trainers werd gegeven.

Beide manieren leiden er toe dat leerlingen een beter verband kunnen leggen tussen hun eigen kwaliteiten en de keuze voor bepaalde sporten.

Buitenschoolse sportactiviteiten

We hebben ook geïnformeerd naar het aanbod aan schoolsportactiviteiten buiten de lessen om. Scholen blijken actief op tal van terreinen. 29 procent van de docenten vindt het eigen schoolsportprogramma uitgebreid, 62 procent vindt het momenteel beperkt en maar 9 procent heeft helemaal niet zo'n programma. Docenten van havo/vwo-scholen geven aan vaker een uitgebreid naschools sportprogramma te hebben dan vmbo-docenten.

Scholen willen daar nog actiever in worden, maar liefst 72 procent van de scholen zegt graag een uitgebreid schoolsportprogramma te willen hebben. Van de vmbo-scholen zegt zelfs 80 procent dat zij graag een uitgebreid naschools sportprogramma willen hebben. Veel scholen zijn al actief buiten de verbanden van de eigen school en hebben ook daar de nodige ambities, getuige deze cijfers.

Tabel 12 Deelname aan buitenschoolse sportactiviteiten (de licht gearceerde cellen geven aan waar de grootste discrepanties liggen tussen feitelijke en wenselijke situatie)

Wij doen mee aan:	Vaak %	Soms %	Niet %
Toernooien binnen de gemeente			
Feitelijke situatie nu	18	54	28
Gewenste situatie	40	55	5
Provinciale/landelijke toernooien			
Feitelijke situatie nu	7	48	45
Gewenste situatie	21	60	19
KVLO schoolsportactiviteiten			
Feitelijke situatie nu	13	22	65
Gewenste situatie	26	53	21
Athenespelen			
Feitelijke situatie nu	4	4	92
Gewenste situatie	15	33	51
Toernooien of activiteiten van sportbonden (ploegenachtervolging KNSB bij schaatsen of Shell schoolhockey bijv.)			
Feitelijke situatie nu	9	44	47
Gewenste situatie	24	59	17

5. Didactiek

Met de invoering van het studiehuis in de tweede fase havo/vwo en bij de invoering van het vmbo, ging het behalve om een herordening van inhoud in profielen en sectoren ook om onderwijskundige idealen zoals het bevorderen van meer zelfstandigheid bij leerlingen, aandacht voor kennis verwerven als proces, vaardigheden met betrekking tot leren leren en leren kiezen en een betere doorstroming naar vervolgonderwijs. Hoewel al die idealen momenteel weer ter discussie worden gesteld, is het belangrijk na te gaan wat er van zaken als invloed van leerlingen en een andere didactiek bij LO terecht is gekomen.

Invloed van leerlingen

Onderstaande tabel geeft weer in hoeverre leerlingen op dit moment invloed hebben op de inhoud van LO en in hoeverre de docenten hierover tevreden zijn.

Tabel 13 Inbreng van leerlingen

Bij LO in de bovenbouw bepaalt /bepalen...	De docent	Leerlingen kiezen uit een aantal door de docent gekozen alternatieven	Docent en leerlingen in overleg	De leerlingen
	%	%	%	%
De leerdoelen				
Feitelijke situatie nu	82	11	7	0
Gewenste situatie	51	29	20	0
De lesactiviteiten				
Feitelijke situatie nu	48	38	14	0
Gewenste situatie	26	45	28	0
Leermiddelen en materialen				
Feitelijke situatie nu	73	16	11	0
Gewenste situatie	40	35	23	1
Evaluatie en beoordeling				
Feitelijke situatie nu	60	11	28	1
Gewenste situatie	31	23	46	1

Overduidelijk is dat de collega's meer invloed zouden willen geven aan leerlingen. Dat gaat niet zover dat ze het heft geheel uit handen willen geven, eerder lijken ze te streven naar een situatie waarin de leerlingen zich meer betrokken voelen bij de gang van zaken en ook een actievere rol spelen. De mate waarin leerlingen invloed hebben, verschilt wel per schooltype. Hoe lager het onderwijsniveau, hoe vaker de docent de lesactiviteiten en de leermiddelen en materialen bepaalt. Op havo/vwo-scholen kunnen leerlingen vaker kiezen uit een aantal door de docent gekozen alternatieven. Wat betreft de gewenste situatie zijn er geen eenduidige verschillen.

Docentennetwerk 'Vernieuwing programma LO tweede fase havo/vwo'

In het docentennetwerk is diverse malen gesproken over de manier waarop je leerlingen meer bij de lessen kunt betrekken. Verschillende initiatieven zijn uitgeprobeerd:

- Op één school hebben de leerlingen een vragenlijst ingevuld, waarbij zij konden aangeven waar hun belangstelling lag t.a.v. de te kiezen programmaonderdelen per leerlijn.
- Op een andere school mochten leerlingen zelf een voorstel doen voor de manier waarop zij het onderdeel 'bewegen regelen / onderlinge instructie' wilden invullen. Dat leidde bijvoorbeeld tot het zeer gemotiveerd organiseren van sportactiviteiten op naburige basisscholen.
- Een derde initiatief betrof het werken met videobeelden tijdens de les.

Vanuit een ander (onderbouw)netwerk kwam de suggestie om voor lesactiviteiten op vier niveaus videobeelden te maken. De leerlingen gebruiken die als instructiemateriaal en maken ook video's van hun eigen deelname. Via kijken en vergelijken worden ze uitgedaagd om zichzelf te verbeteren. Een werkwijze die ook in de tweede fase goed bruikbaar blijkt.

- Ten slotte is er gewerkt met zelf- en onderlinge beoordeling. Daarover meer in de paragraaf over toetsen en beoordelen.

Wie geeft er les?

Wie geven eigenlijk de lessen in de bovenbouw. Is dat (nog steeds) het exclusieve domein van de docent of spelen de leerlingen ook een rol? En hoe zit het met externe lesgevers, mag / gebeurt dat ook?

Tabel 14 Wie geeft er les bij LO in de bovenbouw

De lessen LO in de bovenbouw worden gegeven door:	Altijd %	Vaak %	Af en toe %	Nooit %
De docent				
Feitelijke situatie nu	53	46	1	0
Gewenste situatie	39	56	5	0
Leerlingen onderling				
Feitelijke situatie nu	0	11	76	13
Gewenste situatie	0	26	69	5
Externe lesgevers van sportverenigingen				
Feitelijke situatie nu	0	3	66	31
Gewenste situatie	0	14	79	7
Mensen van sportbonden				
Feitelijke situatie nu	0	1	15	84
Gewenste situatie	0	11	68	20
Commerciële sportaanbieders				
Feitelijke situatie nu	0	2	47	51
Gewenste situatie	0	7	67	26

Uit het onderzoek wordt duidelijk dat docenten graag af en toe anderen willen betrekken bij het verzorgen van lessen. Docenten zien dat als een verrijking en aanvulling. Opvallend is dat de docenten liever zien dat leerlingen elkaar lesgeven dan dat externen dit doen. Een mogelijke verklaring is dat leerlingen die elkaar lesgeven daar ook zelf veel van leren. Een andere reden kan zijn dat het veel gemakkelijker valt te organiseren dan wanneer je met allerlei externe

mensen contact moet zoeken en afspraken moet maken. Zowel voor de feitelijke als wenselijke situatie zijn er geen eenduidige verschillen tussen de verschillende onderwijstypen.

Methodegebruik

Van alle respondenten gebruikt één op de drie een lesmethode. Wij bedoelden daarmee een methode in materiële vorm, zoals een boek of een cd / dvd. Vmbo-docenten geven aan vaker een methode te gebruiken dan havo/vwo-docenten.

Het meest gebruikt zijn Allround voor vmbo (27% van de 30% van de scholen die een methode gebruiken), Allround voor havo/vwo (25%), Startschot (22%) en Bewegen, Sport en Maatschappij (16%). Het gebruik van bewegen, sport en maatschappij is opmerkelijk omdat dat een methode is die nadrukkelijk is ontwikkeld voor het vak BSM in havo en vwo. Nog opmerkelijker is dat 53 procent met een methode zegt een eigen / zelfontwikkelde methode te gebruiken. Meer dan de helft dus. Dat maakt nieuwsgierig. Hoe zouden die zelfontwikkelde methoden er uit zien, hoe uitgebreid zijn ze? Is zo'n methode helemaal zelf ontwikkeld, of is het een variant op bestaande methoden waarbij het beste van diverse methoden is gebruikt? Wordt een methode gebruikt zoals de auteurs dat in gedachten hadden en bedoelen sommige respondenten dat ze in de loop der jaren een eigen aanpak hebben ontwikkeld?

Een derde van de docenten gebruikt een methode. Zij hanteren hiervoor verschillende argumenten.

- De methode sluit aan bij de visie en de doelstellingen van de vaksectie, bij wat zij willen bereiken met leerlingen.
- Praktische argumenten die te maken hebben met een oordeel op basis van eigen ervaring over de kwaliteit van de methode zelf: handzaam, bruikbaar, uitdagend, overzichtelijk, duidelijk, et cetera.
- Het was de keuze van de vaksectie (niet nader inhoudelijk beargumenteerd).
- De opzet van de methode sluit aan bij de eigenschappen van de leerlingen (bijvoorbeeld weinig tekst, veel plaatjes).
- De methode biedt de mogelijkheid tot (met name theoretische) verdieping.
- Een eigen methode wordt vooral gebruikt omdat dat de kans biedt maatwerk aan leerlingen te bieden, aansluitend bij het programma en gebruikmakend van het beste dat alle afzonderlijke methodes te bieden hebben.

Twee derde van de docenten gebruikt geen methode. Zij hebben daarvoor de volgende argumenten.

- Gebruik van een methode sluit niet aan bij de visie van de vaksectie: LO is een doe-vak.
- Praktische argumenten als kosten van een methode, zonde van de tijd, geen passende methode gevonden.
- Geen behoefte aan, de eigen lesmethode bevalt goed.
- Een methode wordt als keurslijf ervaren, men wil liever flexibel kunnen zijn door bijvoorbeeld een eigen methode te ontwikkelen.
- Een methode gebruiken past niet bij de aard en de verwachtingen van de leerlingen.

Accommodaties

In de onderstaande tabel staat op welke sportlocaties de lessen LO en sportoriëntatie worden gegeven.

Tabel 15 Gebruik van accommodaties

Wij maken voor de lessen LO in de bovenbouw gebruik van:	Altijd %	Vaak %	Af en toe %	Nooit %
Een standaard gymzaal				
Feitelijke situatie nu	42	38	6	14
Gewenste situatie	41	41	5	13
Een sporthal				
Feitelijke situatie nu	23	18	29	30
Gewenste situatie	28	28	25	19
Een sportveld				
Feitelijke situatie nu	28	46	18	9
Gewenste situatie	35	56	9	0
Een fitnessruimte				
Feitelijke situatie nu	4	7	54	35
Gewenste situatie	10	20	63	7
Een commercieel sportcentrum				
Feitelijke situatie nu	1	2	53	44
Gewenste situatie	4	8	68	20
Een zwembad				
Feitelijke situatie nu	2	3	46	50
Gewenste situatie	7	14	68	11

Uit tabel 15 wordt duidelijk dat docenten graag over een gevarieerder aanbod aan accommodaties zouden willen beschikken. Ze willen bijvoorbeeld af en toe gebruik kunnen maken van een fitnessruimte, van de mogelijkheden bij een commerciële sportaanbieder (fitness, tennis, squash, et cetera) of een zwembad.

6. Doelstellingen

In het examenprogramma maken scholen keuzes over de doelen van bewegingsonderwijs in de bovenbouw. In de handreikingen zijn adviezen gegeven over de hoeveelheid tijd die aan de diverse onderdelen van het examenprogramma besteed zouden kunnen worden. Houden docenten zich aan deze doelen en adviezen, of leggen zij zelf andere accenten in wat zij belangrijk vinden voor hun leerlingen? De vragen uit de vragenlijst zijn vergelijkbaar met de indeling van de 'sleutels' uit het Basisdocument Bewegingsonderwijs onderbouw vo: bewegen verbeteren, bewegen regelen, gezond bewegen en bewegen beleven. Voor dit onderzoek is een nadere onderverdeling gemaakt. Ook is een categorie 'overige doelstellingen' toegevoegd, die niet voorkomen in het examenprogramma.

Tabel 16a Doelstellingen bij LO in de bovenbouw: bewegen verbeteren

Bewegen verbeteren	Sterk %	Vooraf %	Minder %	Niet %
Op eigen niveau beter worden in de bewegingsactiviteiten zelf				
Feitelijke situatie nu	35	50	15	0
Gewenste situatie	45	46	9	0
Een vooraf vastgelegd niveau proberen te halen				
Feitelijke situatie nu	7	32	54	7
Gewenste situatie	12	39	45	5
Leerlingen laten genieten van wat zij kunnen				
Feitelijke situatie nu	45	41	13	0
Gewenste situatie	53	39	8	0

Uit het onderzoek blijkt dat docenten weinig behoefte hebben om de zaken structureel anders aan te pakken. Van alles ietsje meer misschien, maar niet veel. Het accent ligt duidelijk op 'op eigen niveau beter worden' en op 'genieten van wat je kunt'. Relatief weinig docenten (maar toch nog de helft) zeggen ook te proberen leerlingen een vooraf geformuleerd niveau te laten halen. Vmbo-scholen vinden het wenselijker dat leerlingen meer gaan genieten van wat zij kunnen dan havo/vwo-scholen.

Tabel 16b Doelstellingen bij LO in de bovenbouw: bewegen samen regelen

Bewegen samen regelen	Sterk %	Vooral %	Minder %	Niet %
Beter leren de activiteiten zelf op gang te brengen en te houden				
Feitelijke situatie nu	19	43	35	2
Gewenste situatie	36	55	9	0
Beter leren de activiteiten zelfstandig te doen				
Feitelijke situatie nu	20	55	23	2
Gewenste situatie	38	55	7	0
Beter leren hoe je jezelf en anderen beter kunt maken in de activiteiten				
Feitelijke situatie nu	15	31	50	4
Gewenste situatie	34	53	13	0

Docenten vinden het belangrijk dat leerlingen het bewegen samen leren regelen. Op alle drie aspecten uit tabel 16b willen docenten wel verbeterlagen proberen te maken. De aspecten 'leerlingen leren hoe ze zichzelf en anderen beter kunnen maken in bewegingsactiviteiten' en 'leren leren bij bewegingsonderwijs' krijgen op dit moment de minste aandacht. Maar docenten willen daar wel graag meer aandacht aan besteden. Voor deze aspecten zijn er geen eenduidige verschillen tussen de onderwijstypen.

Tabel 16c Doelstellingen bij LO in de bovenbouw: bewegen en gezondheid

Bewegen en gezondheid	Sterk %	Vooral %	Minder %	Niet %
Gezond en veilig bewegen				
Feitelijke situatie nu	21	50	27	1
Gewenste situatie	36	52	11	0
Trainingsprincipes en trainingsprogramma's maken				
Feitelijke situatie nu	1	9	55	36
Gewenste situatie	11	36	46	7
Trainen, fitheid van leerlingen beïnvloeden				
Feitelijke situatie nu	5	27	58	10
Gewenste situatie	22	45	30	3

Docenten hechten minder belang aan gezondheidszaken dan aan andere doelstellingen. Zij lijken daarbij het beïnvloeden van de fitheid van de leerlingen belangrijker te vinden dan het leren over gezondheid en gezond bewegen. Dat is opmerkelijk omdat in het examenprogramma een domein bewegen en gezondheid staat dat gaat over trainingsprincipes (en niet over het verbeteren van de fitheid van leerlingen of trainen). Het is juist dat aspect van bewegen en gezondheid dat voor docenten het minst belangrijk is. Zoals eerder vermeld, hechten vmbo-scholen minder belang aan het maken van trainingsprincipes en –programma's dan havo/vwo-scholen. Vmbo-scholen kiezen minder voor het bevorderen van kennis en inzicht dan havo/vwo-scholen.

Tabel 16d Doelstellingen bij LO in de bovenbouw: bewegen beleven

Bewegen beleven	Sterk %	Vooral %	Minder %	Niet %
Plezier leren beleven aan de activiteiten				
Feitelijke situatie nu	53	43	3	0
Gewenste situatie	66	33	1	0
Ontdekken welke typen van sport en bewegen het beste bij jou passen				
Feitelijke situatie nu	32	43	24	2
Gewenste situatie	52	40	8	0

De gewenste verschuivingen bij 'bewegen beleven' zijn gering. Docenten zeggen dat ze hier al veel aandacht aan besteden. En het mag zelfs nog iets meer. Voor wat betreft bewegen beleven zijn er voor de verschillende onderwijstypen geen eenduidige verschillen.

Tabel 16e Doelstellingen bij LO in de bovenbouw: overige doelstellingen

Overige doelstellingen	Sterk %	Vooral %	Minder %	Niet %
Samen bewegen (samen plezierig sporten, ervaren van groepsverband, goede onderlinge omgang)				
Feitelijke situatie nu	54	40	7	0
Gewenste situatie	65	34	1	0
Persoonlijke ontwikkeling/ontplooiing (bijdrage leveren aan groei naar volwassenheid)				
Feitelijke situatie nu	30	48	20	2
Gewenste situatie	44	48	7	0
Bewegen als afwisseling en plezier (even ontspannen op lange saai schooldagen)				
Feitelijke situatie nu	26	47	25	2
Gewenste situatie	38	41	19	2

Naast de doelstellingen die expliciet in het examenprogramma worden vermeld, kent LO nog andere doelstellingen. Doelstellingen die van docenten evenveel aandacht krijgen en die in de toekomst nog meer aandacht zouden moeten krijgen. Dat roept wel de vraag op, op welke wijze deze doelstellingen in de praktijk feitelijk worden gerealiseerd en of deze doelstellingen in elk onderwijstype even belangrijk worden gevonden.

7. Evaluatie en beoordeling

Beoordelen is bij bewegingsonderwijs altijd een belangrijk en veel besproken onderdeel. Vragen die daarbij aan de orde komen zijn: hoe wordt er beoordeeld en door wie, welke criteria gelden daarbij, wat komt er op het rapport, hoe zorgen we er voor dat minder handige bewegers niet gestraft worden in de beoordeling en daardoor (nog) minder gemotiveerd raken, wat doen we met het PTA? Hoe denken docenten, juist in de bovenbouw, over deze problematiek?

Wie beoordeelt de leerlingen?

De eerste vraag was: wie beoordeelt? Doet de docent dat ook in de bovenbouw alleen of hebben de leerlingen ook een stem?

Tabel 17 Wie beoordeelt er bij LO in de bovenbouw?

De beoordeling van de leerlingen gebeurt door	Altijd %	Vaak %	Soms %	Nooit %
De docent				
Feitelijke situatie nu	53	45	2	0
Gewenste situatie	35	56	9	1
Docent en leerlingen samen				
Feitelijke situatie nu	1	17	66	16
Gewenste situatie	7	45	43	5
Leerlingen zelf				
Feitelijke situatie nu	1	3	43	53
Gewenste situatie	3	21	55	21
Leerlingen onderling				
Feitelijke situatie nu	0	3	43	53
Gewenste situatie	2	25	56	17

De trend in tabel 17 is duidelijk. Beoordelen is hoofdzakelijk het domein van de docent en dat blijft het ook. Andere beoordelingsvarianten krijgen af en toe een kans. Maar docenten zouden wel graag willen dat leerlingen een grotere rol gaan spelen bij het beoordelen van zichzelf en elkaar. Ook voor wat betreft de wijze van beoordelen zijn er voor zowel de feitelijke als wenselijke situatie geen eenduidige verschillen aan te wijzen tussen de onderwijstypen.

Docetennetwerk 'Kwaliteitsverbetering programma LO in de tweede fase havo/vwo'

In het docetennetwerk 'Kwaliteitsverbetering programma LO in de tweede fase havo/vwo' is diverse malen over de toets problematiek gesproken. Eén van de besproken opties betrof een, liefst digitaal, leerlingvolgsysteem. Docenten zagen een koppeling voor zich van:

- aan de ene kant een aan het vakwerkplan gekoppeld systeem van een per lessenserie stapsgewijs opgebouwd programma (met beschrijvingen van deelnameniveaus en leerhulp) dat leerlingen voorafgaande aan en tijdens elke module kunnen raadplegen en dat wordt ondersteund door uitdagend beeldmateriaal, en
- aan de andere kant een beoordelingsformat waar leerlingen hun eigen vorderingen in kunnen beoordelen (tot welke stap in het proces ben ik gekomen) en waar de docent zijn beoordeling ook in onder kan brengen, zodanig dat docent en leerlingen elkaars beoordelingen ook kunnen zien.

De door de docent gefiatteerde eindbeoordeling wordt automatisch verwerkt in de periodieke rapportages. Met het ontwikkelen van een dergelijk volgsysteem wordt al geëxperimenteerd.

Wie bepaalt de criteria?

In een volgend item werd gevraagd wie bepaalt op grond waarvan er beoordeeld wordt.

Tabel 18 Wie bepaalt de beoordelingscriteria bij LO in de bovenbouw?

De beoordelingscriteria worden bepaald door	Altijd %	Vaak %	Soms %	Nooit %
De docent				
Feitelijke situatie nu	79	20	0	0
Gewenste situatie	50	44	6	0
Docent en leerlingen samen				
Feitelijke situatie nu	0	7	41	52
Gewenste situatie	2	33	47	18
Leerlingen zelf				
Feitelijke situatie nu	1	2	23	75
Gewenste situatie	1	16	46	37
Leerlingen onderling				
Feitelijke situatie nu	0	2	23	74
Gewenste situatie	1	16	47	36

Het patroon is vergelijkbaar met dat van de vorige vraag, de docent bepaalt de criteria en de leerlingen spelen daarbij nauwelijks een rol. Maar ook hier is er bij docenten de wens om daar verandering in aan te brengen en leerlingen een groter aandeel te geven. Niet dat het helemaal aan leerlingen overgelaten moet worden, maar zij moeten er wel bij betrokken worden en meer hun eigen beoordelingscriteria bepalen. Wij lezen dat ook als persoonlijke leerdoelen stellen. Voor het bepalen van de beoordelingscriteria zijn er voor zowel de feitelijke als wenselijke situatie geen eenduidige verschillen tussen de onderwijstypen.

Wie gaat over het rapport?

We hebben de vraag nog iets anders gesteld, door te vragen wie bepaalt wat er op het rapport komt te staan.

Tabel 19 Wie bepaalt het rapport voor LO in de bovenbouw?

De rapportbeoordeling gebeurt door	Altijd %	Vaak %	Soms %	Nooit %
De docent				
Feitelijke situatie nu	92	7	0	1
Gewenste situatie	75	22	2	1
Docent en leerlingen samen				
Feitelijke situatie nu	2	2	20	77
Gewenste situatie	4	15	32	49
Leerlingen zelf				
Feitelijke situatie nu	1	0	7	92
Gewenste situatie	1	5	24	70
Leerlingen onderling				
Feitelijke situatie nu	0	0	6	93
Gewenste situatie	0	5	26	69

Het beeld wordt nog duidelijker. De docent bepaalt momenteel wat er op het rapport komt. Doorgaans alleen, soms in overleg met de leerlingen. Docenten wensen hier wel een lichte verschuiving ten faveure van de invloed van leerlingen, maar die verschuiving blijft beperkt.

Telt de rapportbeoordeling mee voor de overgang?

Bij de vraag of het rapportcijfer voor LO meetelt voor de bevordering zijn we er vanuit gegaan dat het cijfer voor LO deel uitmaakt van het combinatiecijfer. Ook hier zijn er geen eenduidige verschillen tussen de onderwijstypen.

Tabel 20 Hoeveel telt het rapport voor LO mee voor de overgang?

De rapportbeoordeling telt mee voor de overgang	Ja %	Nee %
Feitelijke situatie nu	76	24
Gewenste situatie	81	19

Er zijn tussen de feitelijke en gewenste situatie voor het meetellen van het rapportcijfer voor LO geen grote verschillen. Dit geldt in het bijzonder voor havo/vwo-docenten. Negen van de tien vmbo-docenten (niet in tabel) vinden het wenselijk dat LO mee telt voor de overgang.

Het PTA

Alleen de bovenbouw van het voortgezet onderwijs kent een Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA). In een aantal items zijn vragen gesteld over inhoud en weging van dit PTA. Ook is gevraagd wat de gevolgen zijn van het niet aan de eisen (kunnen) voldoen? Alle leerlingen moeten immers, ongeacht hun bewegingsbekwaamheid, een voldoende beoordeling voor LO kunnen halen.

Tabel 21 Wat telt mee voor het PTA?

Voor het PTA tellen mee voor het eindoordeel	Niet ingevuld %	Nee %	Ja, als voorwaarde %	Telt mee voor% sd	
Aanwezigheid in de les					
Feitelijke situatie nu	3	14	84	17	24
Gewenste situatie	6	7	87	17	23
Inzet/actieve deelname in de les					
Feitelijke situatie nu	8	6	86	23	23
Gewenste situatie	11	1	88	23	22
De prestaties van leerlingen					
Feitelijke situatie nu	10	11	79	28	28
Gewenste situatie	16	7	77	27	26
Mondelinge reflectie door leerlingen					
Feitelijke situatie nu	4	83	14	1	5
Gewenste situatie	9	56	34	3	7
Schriftelijke reflectie door leerlingen					
Feitelijke situatie nu	5	79	16	1	10
Gewenste situatie	9	57	33	3	7
Overig					
Feitelijke situatie nu	10	76	13	2	10
Gewenste situatie	35	44	21	2	10

Aanwezigheid, inzet en prestaties zijn de belangrijkste aspecten die mee tellen voor het eindoordeel (zie tabel 21). Voor deze aspecten zijn er geen aanzienlijke verschillen tussen de feitelijke en wenselijke situatie. Dat betekent dat docenten overwegend tevreden zijn met de manier waarop het nu op school geregeld is. Mondelinge en schriftelijke reflectie telt weinig mee voor het eindoordeel. Hier zien we een verschil tussen vmbo- en havo/vwo-docenten. Twaalf procent van de vmbo- en twintig procent van de havo/vwo-docenten geeft aan dat schriftelijke reflectie in de huidige situatie meetelt (niet in tabel).

Op basis van het onderzoek kunnen geen uitspraken worden gedaan over de wijze waarop docenten de schriftelijke reflectie beoordelen. Voor zowel de mondelinge als schriftelijke reflectie zijn er wel verschillen tussen de feitelijke en wenselijke situatie. Een derde van de docenten vindt het wenselijk dat zowel mondelinge als schriftelijke reflectie meetelt voor het eindoordeel. In verhouding leggen vmbo-docenten het accent daarbij iets meer bij mondelinge en havo/vwo-docenten bij schriftelijke reflectie. Gezien de grote spreiding van de antwoorden op de vraag hoeveel een bepaald aspect meetelt staan in tabel 21 ook de standaard deviaties (sd).

Het PTA nader bekeken

De enquête ging nader in op het compenseren van het onderdeel van het PTA door een ander onderdeel. Ook wilden we nagaan of alle programmaonderdelen meetellen voor het PTA, hoe de herkansing is geregeld en hoe de leerlingen geïnformeerd worden over de eisen. In de meeste gevallen (67%) tellen alle onderdelen mee voor het PTA (zie tabel 21). Op sommige scholen wordt voor het PTA een selectie gemaakt (26%) en op zeven procent van de scholen tellen alleen de onderdelen in het examenjaar mee voor het eindoordeel voor het PTA.

Onderlinge compensatie in de vorm van vervangende opdrachten bij een onvoldoende kan op dit moment bij 57 procent van de docenten, bij dertien procent van de docenten niet en bij 30 procent van de collega's alleen in uitzonderlijke gevallen. Dat komt vrijwel overeen met de gewenste situatie (respectievelijk 57%, 9% en 34%).

In onderstaande tabel staan de resultaten met betrekking tot andere aspecten van het PTA.

Tabel 22 Aanvullende regelingen rond het PTA

Aanvullende regelingen rondom PTA	Ja %	Nee %
Herkansingen zijn mogelijk zoals in het examenreglement afgesproken		
Feitelijke situatie nu	85	15
Gewenste situatie	93	7
Alle eisen met betrekking tot het kunnen afsluiten van LO staan in het PTA		
Feitelijke situatie nu	86	14
Gewenste situatie	97	3
De leerlingen ontvangen het PTA op papier zodra ze in de bovenbouw komen		
Feitelijke situatie nu	80	20
Gewenste situatie	90	10
De leerlingen kunnen het PTA op de schoolwebsite vinden		
Feitelijke situatie nu	68	32
Gewenste situatie	94	6

De conclusie luidt dat de meeste PTA's aan de eisen voldoen en dat de leerlingen goed worden geïnformeerd. De beschikbaarheid van het PTA op de website van de scholen kan beter en docenten willen dat ook wel.

Aanpak bij onvoldoende beoordeling voor het PTA

Het komt natuurlijk wel eens voor dat een leerling niet voldoet aan de eisen voor het PTA. Dat mag eigenlijk niet, alle leerlingen zouden met een 'voldoende' of 'goed' hun schoolloopbaan moeten kunnen afronden. Maar er ontstaan wel eens problemen. En wat dan?

De respondenten geven aan dat dat op 44 procent van de scholen wel eens aan de orde is. Zo'n 56 procent van de docenten heeft deze problemen niet ondervonden. Wat gebeurt er als een leerling niet aan de eisen voldoet? Zakt hij, mag hij of zij geen examen doen, wordt er een oogje toegeknepen of een andere oplossing gezocht? En wat vinden de docenten daar dan van?

In de meerderheid van de gevallen (ongeveer twee derde) wordt er op één of andere manier toch een oplossing gezocht én gevonden. Er vinden eerst vaak gesprekken plaats met de leerling zelf en of zijn/haar ouders en/of met de examencommissie en/of de schoolleiding. Soms informeel, soms ook zeer formeel. Daarna is er een vorm van herkansing of aanvullende opdracht die de leerling in zijn of haar eigen tijd moet doen. Soms gaat dat om kleine opdrachtjes, soms moet alles worden herkanst. Het algemene beeld is dat er wel zeer serieus wordt omgegaan met zulke gevallen.

Er zijn echter ook gevallen (ongeveer een derde) waarbij na herhaaldelijk waarschuwen en wijzen op mogelijkheden om te herkansen of in te halen er toch een onvoldoende of een 'niet voldoende' blijft staan. Dat betekent dan meestal dat bepaalde onderdelen gemist zijn door de leerling. In de meeste gevallen is er dan sprake van een bredere problematiek dan bij LO alleen en is het vervolg voor de leerling daar ook niet van afhankelijk.

De bevraagde docenten vinden in veruit de meeste gevallen dat de oplossing die de school zoekt in orde is. Meestal is dat namelijk maatwerk. Eerst doen de docenten en de school er preventief alles aan te voorkomen dat er problemen ontstaan. Ontstaan die toch, dan gaat het

eigenlijk altijd om vormen van 'niet aan de eisen willen voldoen'. Dan wordt er een poging gedaan om leerlingen met problemen op individuele basis via een zo zinvol mogelijk traject toch aan de gestelde eisen te laten voldoen. Vrijwel alle docenten vinden wel dat als er een duidelijk PTA is en dat dit bekend is bij de leerlingen, men zich daar ook aan hoort te houden. Geen gesjoemel dus. Als men er alles aan gedaan heeft om de leerling de kans te geven alsnog een voldoende te halen en de leerling weigert dat, dan houdt het op en volgt de onvoldoende. Dat betekent dan geen examen doen, geen diploma, zitten blijven of van school. Dat kan allemaal alleen als de procedures helder geregeld zijn en dat is op de meeste scholen het geval. Enkele respondenten geven aan dat zij er veel moeite mee hebben als de schoolleiding leerlingen die (bewust) niet aan de eisen voor het PTA hebben voldaan toch zonder tegenprestatie een voldoende voor LO geeft. Dit komt echter nauwelijks meer voor.

LO Excellent in bovenbouw vo

In het docentennetwerk 'Vernieuwing programma LO tweede fase havo/vwo', dat twee jaar bestond, wordt steeds meer gesproken over manieren om de leerlingen meer te betrekken bij het programma en de lessen LO. Docenten proberen het leerproces bij leerlingen wat anders te structureren en te ondersteunen. Zij betrekken leerlingen bij de opzet van en keuzemogelijkheden binnen het programma en de beoordeling van hun eigen vorderingen. Daarnaast willen zij hun leerlingen op een andere manier uitdagen om het beste uit zichzelf te halen zodat zij meer leren en meer genieten van de lessen. Zo ontstond het idee van 'LO Excellent'. Dat idee wordt in 2012 door SLO, samen met twee docenten netwerkgroepen in Noord- en Zuid-Nederland, nader uitgewerkt. Globaal ziet dit programma er als volgt uit:

Gedurende het programma kiezen leerlingen één of meer modules waarin zij zichzelf speciale doelen stellen. Dat kan bijvoorbeeld zijn om een vooraf beschreven hoog vaardigheidsniveau te bereiken, goed te presteren op een interscolair toernooi, hoofdscheidsrechter te worden in de finale van de lokale voorronde van Mission Olympic, een cursus Pentjak Silat geven op een aantal middagen. Het gaat er om dat de leerlingen zelf kiezen waarin zij willen uitblinken en een speciale prestatie willen leveren en daar dan echt voor gaan. Dan worden er ook specifieke eisen gesteld, die verder gaan dan wat normaliter van leerlingen gevraagd wordt. Die combinatie van zelf gekozen doelen met duidelijk hogere eisen moet een verdieping in het leerproces opleveren die voor docenten en leerlingen als meerwaarde wordt ervaren.

Deze aanpak is vergelijkbaar met het model van de 'International Award for Young People' (zie www.award.nl). Leerlingen kunnen daar voor specifieke prestaties een bronzen, zilveren en uiteindelijk een gouden award verdienen. Iets dergelijks zou voor LO ook erg goed kunnen. Awards of sterren worden uiteraard op het diploma en bij de diploma-uitreiking vermeld. Het is nog mogelijk om aan te sluiten bij beide docentennetwerken.

8. Successen, tekortkomingen en verbeterpunten

Een inventarisatie van wat docenten als hun grootste successen beschouwen, wat zij hun voornaamste tekortkomingen vinden en welke ontwikkelpunten zij voor de korte of middellange termijn zien, leverde een uiterst boeiende staalkaart op.

Successen

SOK-programma's

Veel docenten noemen een goed, uitgebreid S(OK)-programma, dat door leerlingen goed gewaardeerd en bezocht wordt, hun grootste succes.

Keuzemogelijkheden

Iets dergelijks geldt ook voor de vele keuzemogelijkheden in het programma voor leerlingen. Onduidelijk is of hiermee het S(OK)-programma wordt bedoeld of dat er ook andere keuzemogelijkheden zijn binnen het reguliere programma. Onze indruk is dat dat laatste op veel scholen juist niet lukt op de manier zoals bedoeld in het examenprogramma.

Gevarieerd programma

Veel docenten geven aan dat hun programma gevarieerd is, het bevat veel verschillende onderdelen.

Plezier van leerlingen in LO

Docenten beschouwen het als een succes dat leerlingen met veel plezier naar de lessen komen. In het primair onderwijs en in de onderbouw is dat min of meer vanzelfsprekend, in de bovenbouw kennelijk niet. Maar het is wel een belangrijk perspectief voor docenten, anders zouden ze hier niet over beginnen in een open vraag.

Onderlinge omgang/samenwerking tussen leerlingen onderling en met docenten

Een variant daarvan/een ander belangrijk aspect is dat docenten rapporteren dat er in de lessen LO in de bovenbouw zo'n prettige sfeer heerst van goede onderlinge omgang en samenwerking. Zowel tussen leerlingen onderling als tussen leerlingen en docenten.

Duidelijke structuur van het programma en onderlinge afstemming binnen de vaksectie

Een flinke groep docenten geeft aan dat de vaksectie er in geslaagd is om gezamenlijk een goed gestructureerd programma af te spreken waar iedereen zich aan houdt.

Speciale evenementen

Een groep docenten noemt speciale evenementen als succesvol onderdeel, bijvoorbeeld sportdagen, sportkampen, reizen, door leerlingen georganiseerde evenementen.

Zelfstandigheid en regelvaardigheid van leerlingen

Leerlingen van deze docenten zijn goed in staat om zelfstandig samen te werken, hun eigen leerproces mee te sturen en om zelfstandig samen allerlei activiteiten te organiseren en te regelen. Dit is de enige groep succesmeldingen die betrekking heeft op wat leerlingen geleerd

hebben c.q. waar leerlingen toe in staat zijn aan het eind van hun schoolloopbaan. We nemen aan dat dit niet alleen betrekking heeft op leerlingen die LO2 of BSM hebben gekozen.

Geen absentie

De laatste en minst genoemde succeservaring is het feit dat er weinig absentieïsme is in de bovenbouw. Dat zouden we kunnen interpreteren als "vroeger hadden we daar veel last van, tegenwoordig niet meer". En dat kan weer betekenen dat leerlingen de lessen LO in de bovenbouw zinvoller en/of aantrekkelijker zijn gaan vinden dan vroeger, of dat er een effectievere manier is gevonden om dat absentieïsme te bestrijden. Uit eerdere ervaringen weten we dat het hebben van een duidelijk PTA en heldere regelgeving hierop van invloed is, net als een goed vakwerkplan op basis van een heldere visie op het vak.

Tekortkomingen

Het programma zelf en de aanpak van de vaksectie kan beter

De meest genoemde tekortkomingen in de bovenbouw hebben betrekking op het programma en de manier waarop de vaksectie de zaken aanpakt.

- In het programma ontbreken bepaalde onderdelen die er op basis van het examenprogramma wel in zouden moeten zitten. Genoemd worden: nieuwe activiteiten, te weinig aandacht voor het domein Bewegen en regelen, het domein Bewegen en gezondheid, het domein Bewegen en samenleving, niet genoeg aandacht voor zorg voor zwakkere leerlingen en te weinig inbreng van leerlingen bij het samenstellen van het programma.
- Het hele programma kan gestructureerder en duidelijker met meer eisen voor de leerlingen. Het PTA kan duidelijker en een helder volgsysteem ontbreekt. Mogelijk is dit het gevolg van het ontbreken van goede afspraken in de sectie. Het programma in de bovenbouw moet beter afgestemd worden op dat van de onderbouw, zodat er doorlopende leerlijnen ontstaan. Waar dat niet het geval is, is er sprake van onnodige herhaling en dubbeling en worden er geen duidelijke keuzes gemaakt voor wat betreft bijvoorbeeld verbreding en verdieping.
- Het programma LO voor de bovenbouw is verouderd en zou dus moeten worden geactualiseerd. Het programma is soms ook wat betreft de didactiek verouderd, waarmee bedoeld wordt dat de docent te veel sturend is. Sommige docenten zijn hierin eerlijk en hebben zelfkritiek. Het programma mist verdieping, er kan meer uitgehaald worden.
- Er zijn geen verdiepingsmogelijkheden voor meer in sport en bewegen geïnteresseerde leerlingen. Docenten vinden het een tekortkoming als de school geen BSM en/of LO2 en/of sportklassen aanbiedt.

Geen mogelijkheid voor SOK

Het is logisch dat als heel veel docenten een goed SOK-programma als het belangrijkste succes van hun programma LO in de bovenbouw zien, die docenten die geen SOK-programma (kunnen) aanbieden dit als een tekortkoming zien.

Weinig variatie en keuzemogelijkheden in het programma

Iets soortgelijks geldt voor het feit dat docenten het als een probleem zien als er in hun programma weinig variatie en weinig keuzemogelijkheden voor leerlingen zitten.

Randvoorwaarden

Onvoldoende goede randvoorwaarden wordt vaak als een knelpunt genoemd. Het ontbreken van goede randvoorwaarden is bijvoorbeeld de reden dat er geen actuele activiteiten, geen gevarieerd programma, geen sportoriëntatie-activiteiten, et cetera, kunnen worden aangeboden

aan leerlingen. Qua aantallen vallen de klachten over ontbrekende randvoorwaarden in twee groepen uiteen:

1. Te weinig tijd om het als ideaal geziene programma uit te voeren. Meestal gaat dat over te weinig lesuren voor LO, soms ook om te weinig tijd voor docenten om een goed programma te ontwikkelen.
2. Overige randvoorwaarden. Genoemd worden:
 - slechte, verouderde of ontbrekende (sportvelden) accommodaties;
 - onhandige roosters: einduren en geen mogelijkheid tot parallel roosteren, vreemde klassencombinaties;
 - lesuitval door allerlei oorzaken;
 - te grote groepen om mee te werken volgens een actuele didactiek;
 - te weinig geld om de juiste materialen te kunnen aanschaffen of om sportoriëntatie-activiteiten te kunnen betalen;
 - het feit dat sommige scholen in hun regio te weinig specifieke sportaccommodaties voor een mooi SOK-programma hebben of anders met grote reistijden te maken krijgen;
 - weinig mogelijkheden om samen te werken met externe sportaanbieders.

Heel soms wordt er iets gezegd over de leerlingen

Opvallend is dat docenten menen dat leerlingen meer en beter zouden kunnen presteren als andere problemen er niet zouden zijn. Het onvoldoende presteren is volgens deze docenten nooit de schuld van de leerlingen.

Aanbevelingen expertbijeenkomst

In de expertbijeenkomst is de vraag gesteld of we 'overall' tevreden mogen zijn over LO in de bovenbouw? Docenten lijken zeker deels wel tevreden, er is weinig absentisme. Het programma voor LO/LO1 is vooral een tamelijk standaard (traditioneel) en breed programma. Gevoed door de resultaten uit het onderzoek en de opbrengst van het netwerk 'Vernieuwing programma LO in de tweede fase H/V' formuleert de expertbijeenkomst drie perspectieven voor scholen:

- Leerlingen zouden uitgedaagd moeten worden om zich in een aantal door henzelf te kiezen programmaonderdelen te verdiepen, waarmee ze een bepaalde affiniteit hebben. Dat kan zijn bewegen en/of bewegen regelen en/of bewegen en gezondheid en/of bewegen en samenleving. Het programma moet leerlingen een perspectief bieden om ergens 'excellent' in te zijn.
- Aan de leerlingen moeten duidelijkere eisen worden gesteld qua leren/groei/ontwikkeling of zij moeten die zelf formuleren.
- Leerlingen moeten meer betrokken worden bij de inhoud van het programma, om hen meer te motiveren voor het leren. Tijdens hun leerproces zou aan de leerlingen een duidelijk perspectief op vooruitgang moeten worden geboden.

Verbeterpunten

We zetten de door de geënquêteerde docenten genoemde verbeterpunten op een rij.

LO als keuzevak

Heel veel (ruim 30% van de respondenten zegt hier iets over) scholen lopen rond met het idee om een keuzevak LO te gaan ontwikkelen voor leerlingen die meer dan gemiddeld in sport en bewegen geïnteresseerd zijn. BSM, LO2, SDV, Sportklassen, allerlei varianten worden genoemd.

Pedagogisch-didactische verbeteringen

Veel docenten noemen specifieke pedagogisch-didactische verbeteringen die zij willen aanbrengen in hun programma of in hun aanpak. Genoemd worden:

- Het creëren van doorlopende leerlijnen vanuit de onderbouw en naar buitenschoolse sportbeoefening.
- Het ontwikkelen van specifieke domeinen uit het examenprogramma. Met name bewegen en gezondheid en bewegen en samenleving.
- Het maken van ruimte voor meer zelfstandigheid en inbreng van leerlingen in de lessen LO, meer ruimte voor leerlingen om in andere rollen dan die van beweger actief te zijn, meer aandacht voor reflecteren door en met leerlingen.
- Het ontwikkelen van andere wijzen van beoordelen. Doorgaans door de eisen beter te concretiseren en door leerlingen meer bij te betrekken bij de beoordeling
- Een aantal docenten noemt expliciet dat zij digitale hulpmiddelen willen gaan gebruiken, zoals video, de ELO van de school, Moodle, et cetera.

Herstructureren van het PTA en programma

- Los van specifieke verbeterpunten vinden veel docenten dat hun PTA en programma geherstructureerd zouden moeten worden. Beter doordacht en met een vernieuwd aanbod en betere afspraken met de sectie.
- Er is ook een grote groep docenten die zegt momenteel geen plannen te hebben om iets specifiek te gaan ontwikkelen ten aanzien van hun bovenbouwprogramma voor LO. Deze groep docenten wil vooral consolideren wat goed gaat of geeft behoefte aan om te ontwikkelen.

Opzetten van een SOK-programma en meer keuzemogelijkheden voor leerlingen

Gezien de genoemde successen en knelpunten een logische keuze. Een keuzeprogramma en sportoriëntatie zijn belangrijke eigenschappen van een goed bovenbouwprogramma voor LO. Als je dat niet hebt wil je het gaan ontwikkelen.

Uitbreiden van schoolsportactiviteiten.

Veel docenten geven aan dat zij graag een uitgebreider aanbod aan buitenschoolse sport- en bewegingsactiviteiten zouden willen aanbieden. Zij zoeken het dus niet zozeer in het verbeteren van hun programma dat alle leerlingen volgen, maar in een aanvullend aanbod. Zij willen op die manier beter tegemoet komen aan de wensen van de leerlingen om te kunnen kiezen uit een ruim aanbod, passend bij hun eigen voorkeuren en kwaliteiten.

Verbeteren van randvoorwaarden

- Meer uren voor de bovenbouw, meer geld voor sportoriëntatie en voor materialen, betere accommodaties, et cetera.
- Op basis van nieuwe/andere accommodatie zaken aanpassen (randvoorwaarden, vooral accommodatie). Veel docenten geven aan dat zij onlangs of binnenkort van accommodatie zijn/moeten veranderen. Dat betekent dan dat zij hun hele programma moeten gaan herzien en aanpassen aan de nieuwe mogelijkheden.

Overige verbeterpunten

- Docenten maken opmerkingen over de noodzaak om veel meer LO in het basisonderwijs te geven en zodoende een veel betere basis te leggen voor toekomstige sportbeoefening.
- Een aantal zegt "wat een prachtig vak heb ik toch".
- Sommige docenten zijn op zoek naar specifieke leerlingtype-gebonden programma's of werkwijzen (bijvoorbeeld voor lwoo-leerlingen of voor leerlingen met speciale kenmerken zoals ADHD of stoornissen in het autistisch spectrum).

- Sommige docenten willen vooral speciale programma's voor de zwakste en het minst tot bewegen gemotiveerde leerlingen in hun klassen.
- Ook worden er opmerkingen over de enquête zelf gemaakt, maar die hebben geen inhoudelijke betekenis voor het onderzoek.

Perspectieven voor een uitdagender onderwijs

In de expertbijeenkomst is gesproken over hoe scholen de genoemde perspectieven om het programma voor LO in de bovenbouw van het vo voor hun leerlingen uitdagender en aantrekkelijker te maken, kunnen realiseren. De expertbijeenkomst heeft de volgende actiepunten opgesteld.

- Scholen moeten dat wat ze willen ontwikkelen helder voor ogen hebben. Vaksecties moeten hierover duidelijke afspraken maken door het formuleren van een visie op het vak en het vertalen van het programma in een vakwerkplan en een PTA.
- Het ontwikkelen van een 'programma-inhouden-tool' waarin programmavarianten worden beschreven met mogelijke leerlijnen, kernactiviteiten en deelnameniveaus. Daarin worden mogelijke 'eisen' aan leerlingen geformuleerd om hen uit te dagen meer te laten zien.
- Er is behoefte aan een (digitale) 'vakwerkplan-tool' die vaksecties in staat stelt om hun eigen vakwerkplan handig en doeltreffend te ontwikkelen of verbeteren.
- Vaksecties moeten door hun school beter in de gelegenheid worden gesteld om werk te maken van vakontwikkeling.
- Docenten moeten in de gelegenheid worden gesteld om een professionaliserings- c.q. loopbaantraject, vergelijkbaar met andere beroepsgroepen, te doorlopen.
- Samen met groepen/netwerken van docenten ontwikkelen van voorbeelden van '*good practices*'.
- Doen van een behoeftepeiling naar de wens van docenten om te participeren in zulke netwerken of ontwikkelactiviteiten en/of het voorleggen van ideeën die daar uit voortkomen.
- Op langere termijn zouden de hierboven genoemde ideeën in het examenprogramma voor LO in de bovenbouw van het vo kunnen worden verwerkt.

Bijlage Verslag expertmeeting

Inleiding

Op 23 juni 2011 is een expertmeeting gehouden met vertegenwoordigers uit het werkveld, opleidingen en de KVLO. De expertmeeting is gehouden in de laatste fase van het onderzoek en was bedoeld om de uitkomsten van de webenquête, die was opgezet op basis van interviews en panelbijeenkomsten, te bespreken. De deelnemers hebben van te voren het concept van deze trendanalyse toegestuurd gekregen.

Het doel van de bijeenkomst was om samen te bepalen welke stappen op dit moment genomen zouden kunnen worden om de kwaliteit van LO in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs te verbeteren, om tegemoet te komen aan de vragen en wensen die er leven bij docenten LO. In het eerste deel van de bijeenkomst is een aantal opmerkelijke resultaten nader besproken en toegelicht als aanzet voor de discussie. In het tweede deel van de bijeenkomst zijn de uitkomsten besproken in twee groepen, een met docenten van het vmbo en een met havo/vwo-docenten. In het derde deel koppelden beide groepen de belangrijkste zaken terug en is een aantal aanbevelingen geformuleerd. De opbrengst van de bijeenkomst is vastgelegd in een verslag (d.d. 29 juni 2011). Hieronder staat een bewerking van het verslag.

Deelnemers: Marieke van Bragt (HHS), Yvette Blommestijn (HHS), Dennis Witsiers (Fontys Sporthogeschool), Marieke Peters en Fonniek Huigen (Thomas A Kempis, Zwolle), Jaap Meijering (Dr. Nassau College, Assen), Joost Leeuw (Het Assink, Haaksbergen), Ben Koning (Purmerendse sg., Purmerend), Frits Bosman (Vlietland College, Leiden), Maarten Massink (Meergonden, Almere / SLO), Alien Zonnenberg (KVLO), Linda Duteweerd (UT, Stagiaire SLO), Eric Swinkels (Twickel, Hengelo / SLO), Dic Houthoff (SLO), Ger van Mossel (SLO) en Berend Brouwer (SLO)

1. Toelichting op het onderzoek 'Hoe staan we ervoor met LO in de tweede fase?' en het docentennetwerk 'Vernieuwing programma LO tweede fase havo/vwo'

Onderwijstijd

Dit deel van het onderzoek liep toevallig parallel aan de evaluatie door de inspectie van het onderwijs van de gevolgen van het afschaffen van de minimumlessentabel voor LO. Vandaar de wat uitgebreide inleiding op de cijfers.

Allereerst viel de enorme spreiding in het aantal lessen en de duur van de lessen op. Verder zien we dat een groot aantal scholen te weinig studielast haalt in de bovenbouw: van gymnasium haalt 32 procent van de scholen, van atheneum 38 procent, van havo 63 procent, van vmbo g/t 27 procent, van vmbo K/B 23 procent en van lwoo 24 procent van de scholen niet de vereiste studielast, zelfs niet als je soepel rekent. Als je kijkt naar contacttijd wordt het nog erger. Voor vmbo geldt er geen studielastregeling, maar wordt uitgegaan van lesuren. In alle gevallen hebben we omgerekend naar klokuren.

Voor havo/vwo is een verklaring dat er een spanningsveld bestaat tussen de hoeveelheid contacttijd over de gehele schoolperiode en de gereserveerde studielast in de bovenbouw. Bij een keuze voor veel lesuren in de onderbouw blijven er volgens de minimumtabel weinig uren over in de bovenbouw. Maar dan moet je nog steeds je studielast wel maken! In het verleden is aangegeven dat de contacttijd voor LO in de tweede fase nagenoeg overeen zou moeten

komen met de beschikbare studielast. Dat is nooit zwart op wit gezet. De indruk is dat dat niet overal gebeurt en dat het tekort aan studielast ook niet wordt omgezet in zelfstudietijd. Wel kan er contacttijd worden gecompenseerd in de vorm van SOK-programma's, sportdagen, en dergelijke. Een andere verklaring is het aantal minuten per lesuur. Scholen die bijvoorbeeld zijn overgegaan naar 40 minuten per lesuur hebben dat niet altijd gecompenseerd in het aantal lessen.

Programma - SOK

63 procent van de scholen heeft een apart sportoriëntatie en -keuzeprogramma (SOK), op havo/vwo meer dan op vmbo. Dat betekent dat 37 procent van de scholen geen SOK-programma heeft en daarmee niet voldoet aan de eindtermen.

Onduidelijk is hoe de respondenten het concept SOK in de vraagstelling hebben opgevat en wat de kwaliteit is van wat de scholen als SOK aanbieden. We vatten SOK in dit onderzoek op als 'een programmaonderdeel waar leerlingen kennis kunnen maken met sporten die ze anders nooit doen, veelal buiten de school, bij verenigingen en commerciële sportaanbieders'.

Sportoriëntatie en -keuze kun je ook heel anders opvatten. In het docentennetwerk is men hier mee aan de slag geweest.

Via dit vragenlijstonderzoek krijgen we geen beeld van de feitelijk gerealiseerde situatie, maar dat geldt voor alle onderdelen van de vragenlijst.

Programma - overig

Bij een groot aantal items over programma, didactiek, doelstellingen en evaluatie en beoordelen gold een onderscheid tussen feitelijke en wenselijke situatie. Opvallend is dat de scholen voor de wenselijke situatie ten opzichte van de feitelijke situatie in hun programma van alles meer/vaker willen. Meer variatie in de lessen, meer meedoen aan buitenschoolse sportactiviteiten, meer aandacht voor trainingsprincipes, voor kennis en inzicht, et cetera. Er is dus behoefte aan een beter programma. Mogelijk lokt de wijze waarop de vragen zijn gesteld sociaal wenselijke antwoorden uit.

Didactiek

Als het gaat om didactiek zien we dat docenten op allerlei terreinen meer initiatieven bij leerlingen willen leggen, maar het initiatief niet geheel aan de leerlingen willen laten. Zij willen wel zelf de regie houden. Docenten willen meer betrokkenheid van de leerlingen bij de lessen. Een derde van de respondenten geeft aan een methode te gebruiken en 50 procent daarvan zegt vooral een eigen methode te hebben. Het beeld is dat docenten methoden vooral tamelijk vrij gebruiken. Ze gebruiken dan onderdelen van bestaande methodes waar het hen uitkomt, zonder dat de methode het programma bepaalt. Dit wekt de indruk dat deze 30 procent in elk geval een tamelijk gestructureerde aanpak heeft. Er bestaat zorg over die andere 70 procent.

Doelstellingen

De resultaten van de vragen over doelstellingen zijn geordend rondom de sleutels vanuit het basisdocument onderbouw vo, De sleutels sluiten aan op de domeinen en bieden een kader om de resultaten van zowel havo/vwo als vmbo te ordenen.

Docenten vinden veel doelstellingen heel belangrijk en willen veel doelstellingen nog belangrijker laten worden. Betekent dat dat men geen keuzes kan en wil maken? Denken docenten alles tegelijk te kunnen?

Opvallend was het grote aantal docenten dat 'trainen, de fitheid van leerlingen beïnvloeden' sterk/vooral aandacht wil geven (feitelijk nu 32 procent; wenselijke situatie 77 procent), terwijl dat nou juist niet in het examenprogramma staat en men dat ook niet aangaf als wenselijke verandering in het programma. Wellicht is deze keuze gemaakt onder invloed van de actuele discussie over het halen van de beweegnorm van jongeren.

Een ander voorbeeld is het grote en stijgende belang dat docenten hechten aan ontplooiing en persoonlijke ontwikkeling, ook geen letterlijk onderdeel van het examenprogramma. Vanwege de aard van het onderzoek blijft ook hier de vraag naar 'en hoe denken docenten dat te gaan realiseren?' onbeantwoord. Er is onduidelijk over de vraag hoe docenten denken over de inhoud en het belang van het examenprogramma.

Evaluatie en beoordeling

Ook bij evaluatie en toetsing zien we de wens om leerlingen meer te betrekken bij (zichzelf en anderen) beoordelen of om reflectie door leerlingen belangrijker te maken in het PTA. Op dit moment telt vooral de aanwezigheid en het actief deelnemen en presteren (voor 50%). Interessant om op door te vragen is welke prestaties dat zijn, alleen bewegingsvaardigheid of ook samenwerken, regelende rollen, etc. en hoe de norm wordt bepaald. Hoe belangrijk is in dit verband het PTA? Geeft een goed PTA informatie over de kwaliteit van het vakwerkplan en de lessen?

Sterke punten, knelpunten en ontwikkelwensen bij vaksecties

Wat de ene school als successen noemt (gestructureerd en/of gevarieerd programma, goede SOK, keuzemogelijkheden voor leerlingen, goede accommodatie, geen absenteïsme, leerlingen die met veel plezier goed zelfstandig samenwerken, et cetera) noemt de andere school knelpunten omdat ze het (nog) niet hebben.

Ontwikkelwensen van vaksecties

- Het creëren van doorlopende leerlijnen vanuit de onderbouw en naar buitenschoolse sportbeoefening.
- De ontwikkeling van de domeinen bewegen en gezondheid en bewegen en samenleving.
- Ruimte maken voor meer zelfstandigheid en inbreng van leerlingen in de lessen LO, meer ruimte voor leerlingen om in andere rollen dan die van beweging actief te zijn, meer aandacht voor reflecteren door en met leerlingen.
- Het ontwikkelen van andere wijzen van beoordelen. Doorgaans door de eisen beter te concretiseren en door leerlingen meer bij te betrekken bij de beoordeling.
- Een aantal docenten noemt expliciet dat zij digitale hulpmiddelen willen gaan gebruiken, zoals video, de ELO van de school, Moodle, et cetera.

Los van specifieke verbeterpunten vinden veel docenten dat hun hele PTA en programma geherstructureerd zouden moeten worden, beter doordacht en met een vernieuwd aanbod. Daarbij horen ook goede (betere) afspraken binnen de sectie.

Een ander cluster verbeterpunten betreft manieren om leerlingen meer keuzemogelijkheden te bieden.

- *Het idee om een keuzevak LO te gaan ontwikkelen voor leerlingen die meer dan gemiddeld in sport en bewegen geïnteresseerd zijn.*
- *Het opzetten van een SOK-programma en meer keuzemogelijkheden voor leerlingen.*
- *Een uitgebreider aanvullend aanbod aan buitenschoolse sport- en bewegingsactiviteiten.*

Sommige docenten zijn op zoek naar specifieke leerlingtype-gebonden programma's of werkwijzen

- Bijvoorbeeld voor lwoo-leerlingen of voor leerlingen met speciale kenmerken zoals ADHD of stoornissen in het autistisch spectrum, of speciale programma's voor de zwakste en het minst tot bewegen gemotiveerde leerlingen.

Daarnaast is er een grote groep docenten die zegt momenteel geen plannen te hebben om iets specifiek te gaan ontwikkelen ten aanzien van hun bovenbouwprogramma voor LO. Deze groep docenten wil vooral consolideren wat goed gaat of wil niets nieuws ontwikkelen.

2. Bespreken uitkomsten onderzoek en netwerk en onderling uitwisselen van aanbevelingen voor verdere vakontwikkeling, verbeterpunten en ambities in de bovenbouw van het vo in twee groepen: vmbo en havo/vwo

De twee groepen gaan uiteen met de volgende vragen:

- Zijn we het eens over de juiste interpretatie van de uitkomsten van het onderzoek?
- Hoe zouden we scholen/docenten kunnen helpen hun wensen te realiseren?
- Wie moet dan wat gaan doen?
- Hoe kunnen we daar in samenwerken en wie zouden we er nog meer bij moeten betrekken?

De discussie in twee groepen was erg interessant. Die ging vooral over de achterliggende trends en wat daarmee te doen. Wat is de verklaring voor de gevonden resultaten en de ontwikkelwensen bij docenten. Waarom willen docenten van alles meer, beter en tegelijkertijd? Zijn ze bijvoorbeeld ontevreden over de huidige situatie? Worden docenten gevoed door de maatschappelijke druk/opinie? Hoe willen docenten aan al deze zaken tegelijkertijd iets veranderen? Docenten lijken in ieder geval geen expliciete keuzes te maken qua doelstellingen en er leven heel veel ontwikkelwensen.

Een vraag vooraf was: moeten we nu constateren dat we 'overall' tevreden mogen zijn over LO in de bovenbouw of niet? Is er wel een probleem? Docenten lijken zeker deels wel tevreden, er is weinig absenteïsme. Het is vooral een tamelijk standaard (traditioneel) en breed programma. Maar worden er wel eisen gesteld aan de leerlingen en worden leerlingen voldoende uitgedaagd, zijn leerlingen tevreden? Is het examenprogramma dat in 1999 is geformuleerd te breed en is daarmee elke diepgang verdwenen? Na de globalisering van 2007 biedt het examenprogramma zelf nog nauwelijks houvast voor het formuleren van concrete eisen/leerdoelen. Kanttekening: in het examenprogramma zitten keuzemogelijkheden die door vrijwel geen enkele school benut worden.

3. Terugkoppeling en samenvatting van de aanbevelingen

Beide groepen komen tot de conclusie dat het wenselijk is dat aan de leerlingen, en daarmee ook aan de docenten, meer eisen zouden moeten worden gesteld. De indruk is dat leerlingen te weinig leeropbrengsten halen. De programma's lijken vooral geordend op variatie en dat vinden de leerlingen wel best, maar zijn niet gericht op het uitdagen om te leren en te groeien als persoon.

Mede gevoed door de hierboven genoemde resultaten en de opbrengst van het netwerk 'Vernieuwing programma LO in de tweede fase H/V' is een tijdlang gesproken over het 'meer uit de leerlingen halen'.

Hoe kunnen bovenbouw-leerlingen worden geprikkeld om meer uit zichzelf te halen? Leerlingen zouden uitgedaagd moeten worden om zich in een aantal door henzelf te kiezen programmaonderdelen (bewegen en/of bewegen regelen en/of bewegen en gezondheid en/of bewegen en samenleving) te verdiepen. Het programma moet leerlingen een perspectief bieden om ergens 'excellent' in te zijn. Dat zou iets moeten zijn waarmee ze een bepaalde affiniteit hebben. Er moeten dan aan de leerlingen wel eisen worden gesteld (of die formuleren ze zelf) qua leren/groei/ontwikkeling.

Naast deze insteek op excelleren leeft in het algemeen de wens om leerlingen meer te betrekken bij de inhoud van het programma, hen meer te motiveren voor leren (behalve in die onderdelen waar zij daar zelf expliciet voor zouden kiezen). Tijdens hun leerproces zou aan de leerlingen een duidelijk perspectief op vooruitgang moeten worden geboden.

Mogelijke acties

Scholen kunnen dit realiseren wanneer zij helder voor ogen hebben waaruit dit perspectief bestaat. Vaksecties zouden hierover duidelijkere afspraken moeten maken door het formuleren van een visie op het vak en het vertalen van een programma in een vakwerkplan en een PTA. Vaksecties kunnen worden geholpen met 'een programma inhoud tool' vergelijkbaar met het basisdocument voor de onderbouw van het vo waarin programmavarianten worden beschreven met mogelijke leerlijnen, kernactiviteiten en deelnameniveaus. Daarin worden mogelijke 'eisen' aan leerlingen geformuleerd om hen uit te dagen meer te laten zien.

Daarnaast is er behoefte aan een vakwerkplan-tool. SLO en APS hebben zoiets een aantal jaren geleden al eens ontwikkeld. Daar zou opnieuw naar gekeken moeten worden. Docenten kunnen hierin worden (na)geschoold via cursussen en (master)opleidingen. Docenten zouden hiervoor een professionaliserings- c.q. loopbaantraject, vergelijkbaar met andere beroepsgroepen, moeten doorlopen.

Verder zouden vaksecties vanuit de school meer in de gelegenheid moeten worden gesteld om werk te maken van vakontwikkeling. De laatste jaren is dit verwaterd door de grootte van vaksecties en het werken in brede vakoverstijgende teams.

Het ideaal is dat er voorbeelden komen van '*good practices*' die zijn ontwikkeld door groepen/netwerken van docenten. Voorbeelden van '*good practices*' worden via artikelen, studiedagen, et cetera bij de collega's onder de aandacht gebracht. Mogelijk dat de afdelingen van de KVLO en de ALO's hierin een coördinerende rol kunnen spelen.

Wellicht is het mogelijk om een behoeftepeiling te doen naar de wens van docenten om te participeren en/of om die ideeën die voortkomen uit dit onderzoek aan hen voor te leggen. Als de vakwereld de ideeën ondersteunt dan zouden deze terug moeten komen in het examenprogramma. Op termijn ligt ook daar een uitdaging.

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
F 053 430 76 92
E info@slo.nl

www.slo.nl

slo